

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

ФІЗЕШІ ОКТАВІЯ ЙОСИПІВНА

УДК 373.3(477.87) «18/20»

**ПОЧАТКОВА ШКОЛА ЗАКАРПАТТЯ
В СИСТЕМНИХ ОСВІТНІХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ
другої половини ХІХ – початку ХХІ ст.**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор
ДЕМ'ЯНЕНКО Наталія Миколаївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри
педагогіки і психології вищої школи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
САВЧЕНКО Олександра Яківна,
Інститут педагогіки НАПН України,
головний науковий співробітник
відділу початкової освіти;

доктор педагогічних наук, професор
КІЧУК Надія Василівна,
Ізмаїльський державний гуманітарний
університет, декан педагогічного
факультету;

доктор педагогічних наук, доцент
ФАЗАН Василь Васильович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка,
доцент кафедри загальної педагогіки та
андрагогіки.

Захист відбудеться 13 жовтня 2016 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий 9 вересня 2016 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

 Сиротюк В. Д.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Інтенсифікація глобалізаційних процесів, стрімкий розвиток інформаційного суспільства зумовили переосмислення значення освіти в цивілізаційному вимірі. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., прийнята за підсумками Форуму міністрів освіти Європи «Школа XXI століття: Київські ініціативи» (2011) комюніке утврджують позицію держави щодо створення єдиного європейського освітнього простору «від дитячого садка до університету». Початкова школа в цьому ряду завжди відігравала роль фундаменту системи національної освіти. Сьогодні в Україні продовжується робота над проектом Концепції початкової освіти, адже набуті в початковій школі особистісні якості, знання, вміння, компетентності визначають світогляд, громадянську позицію, успіх подальшого виховання й самовиховання особистості. Відповідно *актуальність* дослідження зумовлена, по-перше, необхідністю підвищення якості початкової освіти, забезпечення умов для початкового навчання в контексті національної культури, рідномовного середовища з опертям на загальнолюдські цінності; по-друге, прийняттям Державного стандарту загальної початкової освіти (2011), який визначає нові підходи у формуванні її змісту, шляхів і способів реалізації з урахуванням світових тенденцій; по-третє, особливостями розвитку початкової школи полікультурного регіону в умовах єдиної державної освітньої політики. Зважаючи на це, вагомим значення набуває вивчення ретроспективи національної освіти, зокрема функціонування закарпатської початкової школи, яка в силу історичних обставин, крім напрацьованих власних здобутків, засвоїла і реалізувала європейські освітні моделі. Об'єктивний історико-системний аналіз цього досвіду розширить можливості визначення перспектив реформування української початкової школи в контексті єдиного освітнього простору.

Доцільність дослідження зумовлюється й низкою суперечностей: *на рівні концептуалізації*: між процесами творення світової освітньої мережі, інтернаціоналізації освіти та необхідністю збереження національних традицій розвитку початкової школи; між потребою в обґрунтуванні сутності й змісту початкової освіти в поліетнічному середовищі та недостатнім урахуванням світового досвіду, історично апробованих концепцій і результативних проектів; *на рівні змісту й організації*: між необхідністю модернізації початкової школи на засадах демократизації, демонополізації, співробітництва з різними соціальними інституціями та відсутністю реальних механізмів впровадження інтегрованих (традиційно-інноваційних) моделей і технологій; між історично доведеним гуманістичним спрямуванням початкової освіти та невідповідним рівнем його реалізації в освітньому процесі сучасної початкової школи; між необхідністю врахування регіональної специфіки початкової школи та недостатнім вивченням ретроспективи місцевих особливостей її організації і змісту; *на рівні кадрової професіоналізації*: між зростаючими вимогами до

професійного рівня сучасного вчителя та неповнотою реалізації в його підготовці принципу інтеграції освітньої інноватики та історико-педагогічних надбань; між потребою у контекстно-компетентнісній підготовці вчителя початкової школи та необхідністю врахування її національно-регіонального компонента; між прагненням до впровадження та розповсюдження досвіду кращих учителів початкової школи і відсутністю об'єктивних даних щодо узагальнення та використання конструктивних персоніфікованих ідей, авторських технологій.

Розроблення проблем інтернаціоналізації освіти, методологічного підґрунтя сучасних освітніх реформ, аналіз напрямів державної освітньої політики належить В. Андрущенку, В. Кременю, В. Луговому, В. Лутаю та ін.

Науково-теоретичною базою дослідження стало обґрунтування проблем початкової освіти у працях А. Волошина, Б. Грінченка, О. Духновича, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського; сучасні концептуальні підходи до реформування початкової школи В. Бондаря, О. Савченко, Н. Бібік, А. Цимбалару та ін. Проблеми вдосконалення організації, змісту навчання в початковій школі розкрито також Т. Байбарою, М. Вашуленком, І. Гудзик, Н. Кічук, Н. Коваль, Л. Кочиною, С. Мартиненко, О. Масол, Л. Прищепю, В. Тименком, О. Хорошковською та ін.

Історія вітчизняних освітніх систем аналізується в дослідженнях Л. Березівської, Л. Бондар, Л. Вовк, Т. Завгородньої, І. Зайченка, С. Золотухіної, О. Любара, Н. Побірченко, О. Сухомлинської, Б. Ступарика, В. Фазана, М. Ярмаченка та ін. Ретроспектива підготовки учительських кадрів стала предметом наукового аналізу в працях Н. Дем'яненко, О. Дзеверіна, М. Заволоки, В. Майбороди та ін.

Розвиток освіти Закарпаття відображено у розвідках науковців краю: І. Гранчака, Д. Данилюка, В. Задорожного, В. Керечанина П.-Р. Магочія, Д. Худанича (історичні передумови формування освітніх процесів); А. Бондаря, В. Гомонная, А. Ігната, М. Талапканича, В. Росула, М. Кляп, М. Кухти, Г. Розлуцької, П. Стрічика, Ч. Фединець, В. Химинця, П. Ходанича (шкільництво в окремі хронологічні періоди). Фактологічний матеріал, ретростатистичні дані щодо освітніх процесів Закарпатського краю представлено у працях зарубіжних дослідників, серед яких: Dyula Kornis (Дюла Корніш) (Budapest, 1927), Josef Pešina (Йозеф Пешина) (Praha, 1933), Frantisek Stojan (Франтішек Стоян) (Prešov, 1938) та ін.

Наявні дисертаційні дослідження переважно розкривають еволюцію теорії і практики початкової освіти в Центральному та Східному регіонах України періоду другої половини XIX – XX століття (Т. Багрій, Н. Белозьорова, С. Бричок, О. Драч, Т. Кравченко, М. Поліщук, Г. Черненко та ін.). Історія загальноосвітньої школи Закарпатської області лише частково, за локальною проблематикою, відображена в дисертаційних працях М. Кухти, Г. Лемко, І. Мельник, О. Морозової, Г. Розлуцької, В. Росула, Г. Стефанюк.

Матеріали нашої кандидатської дисертації «Виховна спрямованість змісту букварів в українських школах Закарпаття (друга половина XIX – кінець XX століття)» (Івано-Франківськ, 2004; 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки) в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Таким чином, цілісно процес становлення і розвитку початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. в історико-педагогічній науці не вивчено. Так, не обґрунтовано особливості, тенденції розвитку організації і змісту її діяльності залежно від зміни державно-територіальної приналежності регіону, відповідних освітніх трансформацій, не узагальнено провідні ідеї педагогів Закарпаття з проблем початкової освіти та ін. Отже, потреба у ретро-системному дослідженні специфіки і традицій початкової освіти Закарпаття, накопиченого конструктивного досвіду, виявленні можливостей творчого використання історико-педагогічних надбань в умовах сучасного освітнього реформування в Україні зумовили тему дисертаційного дослідження – **«Початкова школа Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини XIX – початку XXI ст.»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану наукових досліджень у межах наукових тем кафедр: педагогіки й методики початкової освіти «Формування професійної компетентності майбутнього фахівця в умовах сучасної освітньої парадигми» (№ 0110U000150, 2010 – 2014 рр.); педагогіки дошкільної і початкової освіти «Науково-методичні аспекти формування професійної компетентності педагогічних кадрів вищої кваліфікації для системи дошкільної та початкової освіти в умовах полікультурного середовища» (№ 0115U006509, з 2015 р.) Мукачівського державного університету; педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Освітньо-виховні системи вищої школи в історії їх розвитку» (протокол № 2 від 28 вересня 2011 року); «Контекстно-професійна підготовка викладача вищого навчального закладу» (протокол № 1 від 18 вересня 2013 року).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 8 від 29 березня 2012 року) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 24 квітня 2012 року).

Мета дослідження полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні процесу розвитку початкової школи Закарпаття у контексті системних освітніх трансформацій другої половини XIX – початку XXI ст., актуалізації історичного досвіду.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати соціально-економічні, суспільно-політичні, освітньо-організаційні передумови розвитку початкової школи Закарпаття другої

половини ХІХ – початку ХХІ ст. та визначити сутність поняття «системна освітня трансформація».

2. З'ясувати вплив на формування початкової школи нормативного законодавства європейських країн, до складу яких історично входило Закарпаття.

3. Обґрунтувати процес становлення початкової школи Закарпатського краю в період другої половини ХІХ – початку ХХІ ст., виявити і систематизувати загальні, специфічні й повторювальні тенденції його розвитку.

4. Визначити особливості організації і змісту діяльності початкової школи Закарпаття відповідно до введеної періодизації.

5. Розробити авторську історико-системну модель розвитку початкової школи Закарпатського регіону другої половини ХІХ – початку ХХІ ст.

6. Актуалізувати конструктивний ретродосвід початкової школи Закарпаття в сучасних умовах розбудови системи освіти України.

Об'єкт дослідження – освітні процеси в Закарпатті періоду другої половини ХІХ – початку ХХІ ст.

Предмет дослідження – розвиток початкової школи Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини ХІХ – початку ХХІ ст.

Джерельна база дослідження. Документи і матеріали *Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК)*: ф. 295 - Киевский временный комитет по делам печати; ф. 442 - Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора. Секретная часть; *Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ЦДІАЛ)*: ф. 129 - Львівський ставропігійський інститут, м. Львів; ф. 309 - Научное товарищество Т. Г. Шевченко во Львове; ф. 348 - Товариство «Просвіта», м. Львів; іменні фонди: ф. 362 - Студинський Кирило – академік; ф. 663 - Павлык Михаил, украинский писатель и общественный деятель; *Центрального державного архіву вищих органів влади та управління, м. Київ (ЦДАВО України)*: ф. 166 - Міністерство освіти УРСР; Міністерство народної освіти України; Міністерство освіти України; *Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО)*: ф. 113 - Королевский школьный инспекторат Ужанской жупы, г. Ужгород; ф. 130 - Шкільний інспектор Березької жупи, м. Берегово; ф. 365 - Королевский школьный инспекторат Угочанской жупы, г. Нодьсевлюш; ф. 1498 - Государственные начальные народные и церковные школы г. Мукачево и Мукачевского округа; ф. 28 - Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород; ф. Р-14 - Народна Рада Закарпатської України; ф. Р-165 - Закарпатское областное управление народного образования; ф. Р-177 - Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения, г. Ужгород та ін. Усього проаналізовано 312 архівних документів, з яких уперше до наукового обігу введено 48.

Нормативні матеріали: Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában, 1868 (Австро-Угорщина, Закон XXXVIII «Про народну освіту»); Törvénycikk a

magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben, 1879 (Австро-Угорщина, Закон XVIII «Про вивчення угорської мови в закладах народної освіти»); Malý školský zákon v Československej republike, 1922 (Чехословаччина, Малий шкільний закон Чехословацької республіки); Rendelet a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi területen a közoktatás ügy ideiglenes szabályozásáról, 1940 (Угорщина, Розпорядження «Про тимчасові правила організації шкільної справи на приєднаних східних та трансільванських територіях»); «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР» (1962 – 1988); «Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України» (1991 – 2011) та ін.

Колекційні зібрання Закарпатського краєзнавчого музею (м. Ужгород), Виноградівського районного історичного музею (м. Виноградів Закарпатської обл.). *Науково-літературні фонди* Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки (відділ краєзнавчої літератури), наукових бібліотек ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (відділ Карпатики), Мукачівського державного університету. Серед них *раритети*: «Tanterv népiskolák számára» (Навчальні програми для народних шкіл) (Budapest, 1896), «Учебні основи для руських народних шкіл Подкарпатской Руси» (Ужгород, 1923) та ін.

Періодичні видання: «Урядовий вісник» (1920 – 1934), «Учитель» (1920 – 1936), «Віночок для підкарпатських діточок» (1919 – 1924), «Пчілка» (1922 – 1932), «Наш рідний край» (1922 – 1939), «Подкарпатська Русь» (1926 – 1936), «Учительський голос» (1929 – 1939), «Наша школа» (1935 – 1938), «Радянська школа» (1945 – 1991), «Початкова школа» (1969 – 2011), «Рідна школа» (1991 – 2011), «Шлях освіти» (1997 – 2008), «Köznevelés» (Народна освіта) (Budapest, 1945-2010), «Magyar Pedagógia» (Освіта Угорщини) (Budapest, 1892-1992) та ін. *Інтернет-сайти*: www.ligazakon.ua, www.mon.gov.ua, www.uazakon.com, www.bestpravo.ru, www.1000ev.hu.

Методи дослідження: *пошуково-бібліографічний* – з метою вивчення архівних, бібліотечних і музейних каталогів, фондів, описів та бібліографічних видань; *класифікації та систематизації* науково-літературних джерел для визначення опорної джерельної бази і об'єктивних даних з проблеми дослідження; *контент-аналізу* архівних матеріалів (навчальних планів, програм, підручників, розкладів уроків, класних журналів) з метою виявлення ретрособливостей організації і змісту діяльності початкової школи Закарпаття; *термінологічного аналізу*, який забезпечив обґрунтування понятійного апарату дослідження; *історико-географічний* – для визначення територіального перепідпорядкування Закарпатського регіону та відповідних освітніх трансформацій у заявлених хронологічних межах; *історико-структурний* – спрямований на розроблення періодизації процесу становлення і розвитку початкової школи краю; *хронологічний, ретроспективного логіко-системного аналізу* - як основа вивчення організації і управління діяльністю

початкової школи Закарпаття в контексті історико-системних освітніх трансформацій; *історико-компаративний* – для виявлення тенденцій регіонального розвитку початкової школи; *інтерпретації та узагальнення* – з метою актуалізації і визначення шляхів упровадження конструктивного історичного досвіду в сучасну шкільну практику, формулювання висновків, рекомендацій; *моделювання* – сприяв розробленню авторської історико-системної моделі формування початкової школи Закарпаття.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

- на основі аналізу соціально-економічних, суспільно-політичних та освітньо-організаційних передумов розвитку початкової школи Закарпаття визначено сутність поняття «системна освітня трансформація» як підпорядковано-приспосувальні зміни освітнього простору Закарпатського регіону в залежності від привнесеної законотворчої, освітньої, мовної тощо політики державою-домінантом та відстоювання національних особливостей у полікультурному регіоні. З'ясовано вплив на розвиток закарпатської початкової школи освітнього законодавства європейських країн (Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини), до складу яких територіально (за хронологією) входив Закарпатський край;

- обґрунтовано процес становлення і розвитку початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. - наслідково-залежні перетворення в її організації, управлінні, структурі, змісті діяльності, детерміновані державно-територіальним підпорядкуванням регіону, а отже, соціально-економічними, суспільно-політичними умовами, системними освітніми трансформаціями за п'ятьма виокремленими основними етапами: I-й - розвиток початкової школи Закарпаття періоду перебування в складі Австро-Угорщини (1848–1919 рр.); II-й – перебудова початкової освіти регіону за Чехословацького періоду (1919–1939 рр.); III-й – діяльність початкових шкіл часів угорського підпорядкування Закарпаття (1939–1944 рр.); IV-й – початкова освіта краю в складі Радянського Союзу (Української Радянської Соціалістичної Республіки) (1944–1991 рр.); V-й – розвиток початкової школи Закарпатської області в незалежній Україні (1991–2011 рр.);

- відповідно до уведеної періодизації визначено особливості організації і змісту діяльності початкової школи Закарпаття, розкрито і систематизовано провідні тенденції її розвитку (загальні, специфічні, повторювальні з диференціацією на організаційно-управлінські, освітньо-змістові, професійно орієнтовані);

- розроблено авторську історико-системну модель формування початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. (хронологічний етап, територіальне підпорядкування, передумови становлення початкової школи, системні освітні трансформації (освітня, мовна політика та ін.), тенденції і особливості процесу розвитку початкової школи та ін.);

- виявлено та актуалізовано: 1) конструктивний ретродосвід початкової школи Закарпаття (розроблення нормативно-правового забезпечення початкових шкіл узгоджено з документальною базою європейських держав; урізноманітнення мережі закладів початкової освіти за типами та формами власності; розширення доступу до створення початкових шкіл приватних осіб, місцевих громад та релігійних організацій з обов'язковою умовою дотримання освітніх стандартів; забезпечення можливості здобуття національними меншинами початкової освіти рідною мовою; підсилення краснавчачого компоненту в навчальних планах і програмах початкових шкіл; особлива увага до національного, громадянського, патріотичного, морально-релігійного виховання як засобів збереження національної самобутності й сприяння євроінтеграції початкової освіти України та ін.); 2) персоніфіковані ідеї розвитку початкової освіти (А. Добрянський, Л. Етвеш, Т. Злоцький, О. Маркуш, Т. Масарик, Й. Пешек, С. Фенцик та ін.);

- *уточнено* наукові підходи до історико-системного моделювання як послідовного, структурного відтворення та схематичного відображення освітнього процесу;

- *подальшого розвитку* набуло дослідження історико-логічних зв'язків етапів реформування національної початкової школи Закарпаття; авторського педагогічного внеску в її розвиток (А. Волошин, О. Духнович та ін.).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків, виявлення тенденцій і особливостей процесу формування початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст. дозволяє забезпечити об'єктивне трактування низки історичних подій, фактів щодо її організації і змісту залежно від вимушено-змінюваного територіального підпорядкування, спрогнозувати перспективи розвитку в умовах державно-територіальної єдності та з урахуванням полікультурності закарпатоукраїнського регіону.

Матеріали дисертаційної роботи, її основні положення і висновки *використано* під час викладання нормативних навчальних дисциплін: «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Порівняльна педагогіка», «Педагогічна майстерність», у створенні навчального посібника «Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство» (К., 2014).

За результатами дослідження *розроблено* і впроваджено в освітньо-науковий процес вищої педагогічної школи спеціалізовані (елективні) навчальні курси: «Розвиток освіти Закарпаття та проблеми її трансформації в європейський освітній простір» (2,5 кредити, 75 год.: 16 год. лекційних, 16 год. семінарських і практичних занять, 43 год. самостійної роботи); «Розвиток освіти регіону (на прикладі Закарпаття)» (3,0 кредити, 90 год.: 16 год. лекційних, 14 год. семінарських і практичних занять, 60 год. самостійної роботи), підготовлено їх навчально-методичне забезпечення: модульні

навчальні й робочі програми, методичні рекомендації, тьюторські завдання для самостійної та самоосвітньої діяльності студентів і вчителів, системи тестового контролю та самоконтролю якості знань. Матеріали дисертації також слугують основою для написання бакалаврських і магістерських кваліфікаційних робіт.

Представлені в дисертаційному дослідженні концептуально важливі ідеї закарпатських педагогів щодо здійснення рідномовної початкової освіти в полікультурному середовищі, ретродосвід організації початкових шкіл у полілінгвальному просторі *можуть бути застосовані* для розроблення навчально-методичного забезпечення початкової освіти, у діяльності вищих педагогічних навчальних закладів, інститутів післядипломної освіти, стануть базою для проведення подальших наукових досліджень з розвитку теорії і практики національної системи освіти.

Результати дослідження *впроваджено* в освітньо-науковий процес ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (довідка від 30 листопада 2015 р. № 01–15/03–1943), ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (довідка від 05 лютого 2016 р. № 394/01–27), Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка від 25 лютого 2016 р. № 98), Мукачівського державного університету (довідка від 16 листопада 2015 р. № 2661), Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (довідка від 11 березня 2016 р. № 07-10/458), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (довідка від 01 лютого 2016 р. № 127/01), Херсонського державного університету (довідка від 27 січня 2016 р. № 01–28/103), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка від 10 лютого 2016 р. № 17/15–387).

Особистий внесок здобувача. В наукових статтях, виданих у співавторстві: [12] проаналізовано генезу гендерної педагогіки в Україні; [15] автором обґрунтовано проблему формування професійної ідентичності майбутнього педагога в умовах ринкової системи, визначено чинники та умови формування позитивної мотивації до професійної діяльності; [21] визначено сутність поняття «системна освітня трансформація», розкрито тенденції і особливості розвитку початкових шкіл Закарпаття першого десятиліття його приєднання до Радянської України. Наукові узагальнення співавторів наукових статей у дисертаційному дослідженні не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційної праці обговорювалися на засіданнях кафедр педагогіки і психології вищої школи НПУ імені М. П. Драгоманова; педагогіки й методики початкової освіти та педагогіки дошкільної і початкової освіти Мукачівського державного університету.

Матеріали дисертації оприлюднено в ході науково-комунікативних заходів: *міжнародного рівня* – «Вища дошкільна освіта в Україні: становлення, розвиток, сучасний стан і перспективи (до 100-річчя заснування

Фребелівського жіночого інституту)» (Київ, 2007), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання фахівців на міжнародному ринку вищої освіти» (Ужгород, 2007), «Інновації у вищій освіті» (Ніжин, 2007), «Професійно-особистісний розвиток і становлення фахівців у сучасних умовах розбудови вищої школи: методологія, теорія і практика» (Ужгород, 2010), «Карпатська конференція з проблем довкілля» (Мукачево, 2011), «Освіта про європейські цінності» (Slovakia, Kosice, 2011), «Ціннісні пріоритети освіти: виклики XXI століття» (Луганськ, 2011), «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: здоров'я через освіту» (Донецьк, 2012), «2nd IRI International Educational Conference» (Slovakia, Komárno, 2014), «Сучасна початкова освіта: традиції, інновації та перспективи» (Херсон, 2015), «Актуальні проблеми наукового й освітнього простору в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2015), «Scientific and Professional Conference Pedagogy and Psychology in the age of globalization» (Hungary, Budapest, 2015); *всеукраїнського рівня* – «Мовна освіта і мовленнєвий розвиток молодших школярів в умовах поліетнічного середовища» (Мукачево, 2006), «Психолого-педагогічні умови організації розвивального середовища в закладах освіти» (Херсон, 2010), II-х Морозівських педагогічних читаннях (Київ, 2012), «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), «Дошкільна і початкова освіта: досягнення, проблеми, перспективи» (Мукачево, 2012), «Закарпатські Волошинські читання» (Ужгород, 2013), «Культура педагога в контексті освітніх парадигм (до 80-річчя з дня народження професора В.В.Сагарди)» (Ужгород, 2013), «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013), «Актуальні проблеми підготовки сучасного вчителя» (Умань, 2013), «Актуальні проблеми навчання і виховання в контексті сучасної освітньої парадигми» (Мукачево, 2015); *університетського рівня* – звітних науково-практичних конференціях викладачів, аспірантів і докторантів НПУ імені М.П.Драгоманова (Київ, 2014, 2015), Мукачівського державного університету (Мукачево, 2012, 2013, 2014, 2015).

Публікації. Основний зміст дисертаційної роботи відображено у 43 наукових і науково-методичних працях, 40 з яких одноосібні. Серед них 2 монографії, 1 навчальний посібник (з грифом МОН України), 26 статей у провідних наукових фахових виданнях, 5 статей у зарубіжних виданнях, включених до міжнародних науково-метричних баз, 6 навчально-методичних розробок, 3 публікації у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (на 92 сторінках) - усього 796 позицій, з яких 312 архівних документів, 30 джерел іноземними мовами, 66 додатків (на 105 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 586 сторінок, з яких 389 – основного тексту. Рукопис дисертації містить 27 таблиць, 2 рисунки на 12 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, вказано на її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи та джерельну базу роботи, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; подано відомості про особистий внесок, апробацію та впровадження результатів наукового пошуку, публікації здобувача, структуру й обсяг роботи.

У першому розділі **«Початкова школа Закарпаття в історії її розвитку як наукова проблема»** здійснено аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, систематизацію архівно-документальної бази; визначено концептуальні засади діяльності початкових шкіл на тлі системних освітніх трансформацій у Закарпатті другої половини XIX – початку XXI ст. в контексті змін державно-територіальної підпорядкованості краю.

Аналіз нормативної-законодавчої бази засвідчив наявність значної кількості законів, постанов, наказів, концепцій, державних програм та стандартів, що регламентували діяльність початкових шкіл у Закарпатті в другій половині XIX – на початку XXI ст. Серед них Закони: «Про утворення незалежних угорських міністерств» (1848), «Про народну освіту» (1868), «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та винагороди вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл» (1907), які визначали принципи державної освітньої політики Австро-Угорщини, структуру системи освіти, управління освітою, особливості мовної політики в сфері освіти. Зміни в діяльності початкових шкіл Закарпаття в 1919 – 1939 рр. зумовлював Закон «Малий шкільний закон Чехословацької Республіки» (1922). Великого значення для дослідження набули Закони і Розпорядження Міністерства релігії та народної освіти Угорщини періоду 1939–1944 рр. як найменш дослідженого у вітчизняній історії педагогіки, а саме розпорядження: «Про організацію управління народної освіти на повернутих до Угорської Святої Корони східних та трансільванських землях» (1940), «Про тимчасові правила організації шкільної справи на приєднаних територіях» (1940), Закон «Про шкільну повинність та восьмирічні народні школи» (1940). З метою виявлення особливостей розвитку початкової освіти в Закарпатті після його приєднання до Радянської України здійснено аналіз таких нормативно-законодавчих документів: «Декрету Народної Ради Закарпатської України про перехід шкільного виховання у відання держави» (1945), Наказу «Про реформу системи освіти в Закарпатській Україні» (1945), Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959), Наказів Міносвіти УРСР «Про стан роботи шкіл Західної та Закарпатської областей УРСР» (1946) та «Про заходи у справі поліпшення роботи з місцевими вчителями, висунутими на керівні посади в західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях» (1949), «Положення про восьмирічну школу» (1960), Закону УРСР «Про народну освіту» (1974) та ін. документи.

Серед сучасної нормативно-правової бази в поле зору дослідження входять документи: Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) (1993), Закон України «Про освіту» (1996), Закон України «Про загальну середню освіту» (1999), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Державний стандарт початкової загальної освіти (2000), Державний стандарт початкової загальної освіти (2011), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.

Відомості про розвиток економіки, соціальної політики, культури та освіти краю містяться у довідково-статистичних виданнях: «Історія міст і сіл Української РСР: Закарпатська область» (К., 1969), «Народне господарство Закарпатської області» (Ужгород, 1984), «Радянське Закарпаття 1946-1958. Документи і матеріали» (Ужгород, 1985) та ін. Важливий фактологічний матеріал щодо розвитку освіти та шкільництва в Закарпатті вміщено в зарубіжних виданнях, зокрема Kornis Gyula (Корніш Дюла) «Magyarország közoktatás ügye a világháború óta» («Загальна освіта Угорщини після світової війни») (Budapest, 1927), Pešina Josef (Пешина Йозеф) «Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti» («Шкільництво на Підкарпатській Русі») (Praha, 1933) та ін. Статистичні дані з розвитку освіти та культури в Закарпатті містяться у наукових працях І. Гранчака, М. Вегеша, П.-Р. Магочія, А. Олашина, Ч. Фединець, В. Шандора та ін.

Умови розвитку шкільної освіти в Закарпатті різних історичних періодів, процес становлення освіти в умовах боротьби за право на рідномовне навчання розкриваються в монографії А. Бондаря, А. Чуми «Українська школа на Закарпатті та в Східній Словаччині: Історичний нарис» (Пряшів, 1967). У працях В. Гомонная «Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX - XX ст.)» (Ужгород, 1992) та «Народна освіта Радянського Закарпаття» (Ужгород, 1988) основна увага зосереджується на висвітленні внеску освітньо-культурних діячів та письменників минулого в розвиток та збагачення педагогічної думки регіону, укладено педагогічні портрети заслужених учителів Радянської України та керівників народної освіти Закарпатської області. Важливий матеріал з питань освіти та шкільництва Закарпаття періоду його приєднання до Радянської України (досягнення в розбудові шкіл, поширення освіти в гірських районах краю) містить монографія А. Ігната «Світло жовтня. Розповідь про загальноосвітню школу в Закарпатті» (Ужгород, 1957). Історико-педагогічні аспекти освітніх процесів у Закарпатті відображені також у монографіях В. Гомонная, В. Росула, М. Талапканича (Ужгород, 1997), М. Кляп (Ужгород, 2000), В. Химинця, П. Стрічика, Б. Качура, М. Талапканича (Ужгород, 2009) та дисертаційних дослідженнях М. Кухти (1998), Г. Лемко (2006), І. Мельник (1997), О. Морозової (2007), Г. Розлуцької (2007), В. Росула (1997), Г. Стефанюк (2004) та ін.), проте вони переважно висвітлюють загальні аспекти розвитку освіти та шкільництва, роль педагогічної преси в освітніх процесах конкретного історичного періоду тощо.

Аналіз дисертаційних досліджень з питань історії становлення та розвитку початкових шкіл в Україні (Т. Багрій (2011), Н. Белозьорова (2011), С. Бричок (2005), О. Драч (2002), Т. Кравченко (1996), М. Поліщук (1974), Г. Черненко (2004) та ін.), трансформації теорії та практики початкової освіти (Т. Гавриленко (2004), Т. Довженко (2002), І. Колесник (2004), І. Лебідь (2011), В. Мартинюк (2011), А. Предик (2009), І. Репко (2008), Н. Рудічева (2002), Т. Собченко (2008) та ін.) засвідчив їх переважне спрямування на Східний та Центральний регіони України.

Досліджені архівні джерела систематизовано за такими напрямками:

1) нормативні акти (законои, циркуляри, накази, розпорядження міністерств, територіальних управлінь освітою тощо); 2) звітна інформація (статистичні дані, педагогічні звіти); 3) навчальні плани і програми початкових шкіл; 4) матеріали вчительських семінарій, педагогічних гуртків, конференцій, з'їздів, курсів підвищення кваліфікації вчителів; 5) особові справи учнів та вчителів.

Визначено ключові поняття дослідження: система, реформа, трансформація, системна трансформація, освітня трансформація, тенденція, початкова школа, початкова освіта, модель та ін. Поняття «початкова освіта» детально аналізується в працях М. Бунакова, А. Волошина, Б. Грінченка, О. Духновича, П. Каптерева, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. Дефініція «трансформація» здебільшого розглядається в контексті сучасних суспільно-політичних, економічних та соціальних перетворень (О. Брусиловська, С. Катаєв, С. Кримський, І. Курас, М. Михальченко, Ю. Павленко, Ю. Шайгородський та ін.). Щодо історико-педагогічних досліджень, тут у переважній більшості використовуються синонімічні поняття «реформування», «модернізація» освіти (Л. Березівська, А. Василук, А. Сбруєва, М. Романенко, М. Фуллан (*Fullan M.*), Д. Харгрівс (*Hargreaves D.*), Н. Щубелка та ін.). Запропоновано визначення введеного в дослідженні інноваційного поняття «системна освітня трансформація». В авторському трактуванні це – підпорядковано-приспосувальні зміни освітнього простору Закарпатського регіону в залежності від привнесеної законотворчої, освітньої, мовної тощо політики державою-домінантом та відстоювання національних особливостей у полікультурному регіоні. З'ясовано вплив на розвиток закарпатської початкової школи освітнього законодавства європейських країн (Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини), до складу яких територіально входило Закарпаття.

Обґрунтовано *процес* становлення і розвитку початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. як наслідково-залежні перетворення в її організації, управлінні, структурі, змісті діяльності, детерміновані державно-територіальним підпорядкуванням регіону, а отже, соціально-економічними, суспільно-політичними умовами, системними освітніми трансформаціями. Відповідно виокремлено 5 основних *етанів*: I-й -

розвиток початкової школи Закарпаття періоду перебування в складі Австро-Угорщини (1848–1919 рр.); II-й – перебудова початкової освіти регіону за Чехословацького періоду (1919–1938 рр.); III-й – діяльність початкових шкіл часів угорського підпорядкування Закарпаття (1939 – 1944 рр.); IV-й – початкова освіта краю в складі Радянського Союзу (Української Радянської Соціалістичної Республіки) (1944–1991 рр.); V-й – розвиток початкової школи Закарпатської області в незалежній Україні (1991–2011 рр.).

У другому розділі **«Розвиток початкової школи періоду перебування Закарпаття в складі Австро-Угорщини (1848–1919 рр.)»** представлено методику, хронологічні, територіальні межі дослідження, розроблено його концепцію, гіпотезу, виділено основні дослідницькі напрями, виявлено тенденції розвитку початкової школи названого історичного етапу, її залежність від трансформаційних процесів, що відбувалися в суспільно-політичному, соціально-економічному житті краю, розкрито організацію та зміст початкової освіти, особливості підготовки вчительських кадрів для початкової школи.

Дослідження здійснювалось упродовж 2006 – 2016 рр. і передбачало три етапи: *організаційно-пошуковий* (2006 – 2010 рр.) - з'ясовано стан наукової розробленості проблеми, визначено мету, об'єкт і предмет наукового аналізу, сплановано програму дослідження; *дослідно-аналітичний* (2011 – 2014 рр.) – на основі аналізу архівно-документальної, нормативно-правової бази та ін. обґрунтовано історичний процес розвитку початкової школи Закарпаття, виявлено його особливості й тенденції, охарактеризовано організаційні й змістові трансформації початкової освіти; *підсумково-прогностичний* (2015 – 2016 рр.) узагальнено матеріали наукового дослідження, сформульовано висновки, актуалізовано ретродосвід діяльності початкових шкіл Закарпаття в умовах сучасного реформування освітньої сфери України.

Хронологічні рамки дослідження визначаються другою половиною XIX – початком XXI ст., а саме: нижня хронологічна межа датується 1848 роком - прийняттям Закону Угорщини «Про утворення незалежних угорських міністерств» (Закон III від 16 березня 1848 р.), згідно з яким було створено Міністерство релігії та народної освіти (приступило до реалізації ідеї обов'язкової початкової освіти, в тому числі й у межах територіально залежного Закарпаття). Верхня межа визначається 2011 роком – затвердженням Державного стандарту початкової загальної освіти в Україні (Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 462).

Територіальні межі дослідження. Закарпатська область розташована на південному заході України, де межує зі Львівською, Івано-Франківською областями й чотирма європейськими державами – Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. Географічне сусідство та історичні події зумовили багатонаціональність (всього понад 30 національностей – українці, русини, угорці, роми, румуни, словаки, німці, росіяни та ін.) і поліконфесійність (римо-

та греко-католики, православні, протестанти (реформати) та ін.) населення краю, яке впродовж століть мирно співіснувало, взаємозбагачуючи культуру, традиції та освіту.

Концепцію дослідження розглядаємо в єдності *методології* – комплексного застосування провідних наукових підходів: системного, що дає змогу розглядати розвиток початкової школи в системних освітніх трансформаціях, у взаємозв'язку компонентів (структура, організація, управління, зміст освіти) в контексті соціально-економічних, суспільно-політичних та освітньо-організаційних змін; цивілізаційного – для визначення тенденцій розвитку початкових шкіл Закарпаття у складі австро-угорської, чехословацької, угорської, радянської освітніх систем; синергетичного, що дозволяє розглядати еволюцію і динаміку системних освітніх трансформацій початкової школи як складного, суперечливого інтегрованого процесу; парадигмально-педагогічного – для порівняння освітніх моделей, зумовлених зміною нормативно-законодавчої бази, освітнім реформуванням; діяльнісного – з метою з'ясування особливостей організації та управління навчально-виховним процесом у початковій школі як єдиною цілісною системою, де учень і вчитель виступають активними суб'єктами діяльності; компетентнісного – для визначення результативної складової засвоєння змісту початкової загальної освіти в контексті досліджуваного періоду; *теоретичних засад* (формування й уточнення змісту основних понять) і передбачає: виявлення механізмів впливу на розвиток початкової школи освітньої політики, нормативного законодавства країн, до складу якого входило Закарпаття у другій половині XIX – початку XXI ст., обґрунтування процесу розвитку початкової школи Закарпаття впродовж досліджуваного періоду, визначення його провідних тенденцій; *технологічного конструкту*, що передбачає історико-системне моделювання як послідовне, структурне відтворення та схематичне відображення процесу розвитку початкової школи Закарпаття в контексті системних освітніх трансформацій другої половини XIX – початку XXI ст.

Наукова *гіпотеза* дослідження: історико-системне моделювання еволюції, актуалізація історико-педагогічного досвіду початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст. в контексті сучасної світової освітньої інтеграції України можливі за таких умов: обґрунтування процесу її історичного становлення і розвитку; виявлення особливостей, провідних тенденцій формування організаційно-управлінських механізмів і змісту початкового навчання в регіоні; визначення динаміки змін початкової школи в системних освітніх трансформаціях, залежних від державно-територіального підпорядкування Закарпаття, освітньої політики європейських держав-домінантів; виявлення конструктивних історико-педагогічних ідей та можливості їх інтеграції з освітньою інноватикою.

Відповідно визначено основні *напрями* дослідження: передумови та сутність освітньо-трансформаційних процесів у Закарпатському регіоні;

процес становлення початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст., його періодизація; особливості впливу освітньої політики європейських країн, до складу яких періодично тимчасово входив регіон, на розвиток місцевої початкової школи; провідні тенденції, особливості організації і змісту діяльності початкової школи Закарпаття в заявлений історичний період та ін.

Трансформаційні процеси розвитку початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XX ст. детермінувалися такими передумовами: *соціально-економічними*: залучення іноземного капіталу, збільшення населення краю (угорці, німці, серби та ін.); розвиток промисловості, інфраструктури краю, будівництво залізничних шляхів та ін., нереалізованість аграрної реформи; *суспільно-політичними*: від початкового розширення прав національних меншин до поступового їх ущільнення, а до початку Першої світової війни – обмеження прав та свобод національних меншин; політичні утиски угорським урядом корінного населення Закарпатського краю, загострення мовного питання в краї; підвищення національної свідомості русинів-українців, поява культурно-освітніх та політичних товариств, збільшення кількості рідномовних періодичних видань у пореволюційні роки та їх суттєве скорочення до початку XX ст.; *освітньо-організаційними*: велика кількість неграмотного населення, відсутність шкіл, особливо в гірських та віддалених регіонах Австро-Угорщини; незадоволення потреб представників різних національностей, які проживали на території Австро-Угорщини, у здобутті рідномовної освіти; відсутність системи підготовки вчительських кадрів.

Серед провідних тенденцій розвитку початкової школи виділено: у пореволюційні роки другої половини XIX ст. – стрімкий розвиток, на початку XX ст. – занепад. Проте, це стосувалося тільки тих початкових шкіл, де навчання відбувалося рідною мовою для місцевого населення Закарпаття – русинів-українців. Водночас збільшувалась кількість початкових шкіл із державною (угорською) мовою навчання.

Мовні питання у сфері шкільництва регулювалися освітніми законами, розпорядженнями, циркулярами Міністерства релігії та освіти Угорського Королівства. Зокрема, Законом XXXVIII Йозефа Етвеша (1868), який утверджував демократичні принципи, надання національним меншинам можливості здійснювати початкову освіту рідною мовою, Законом XVIII «Про вивчення угорської мови в закладах народної освіти» (1879), внаслідок прийняття якого кількість рідномовних початкових шкіл почала згортатися. Угорська мова стає обов'язковим предметом вивчення в усіх початкових школах, незалежно від форми власності та мови навчання. Цей закон у першу чергу зумовив уведення обов'язкового навчання угорською мовою в учительських училищах. Процес денаціоналізації початкових шкіл із рідномовним для національних меншин навчанням прискорив Закон XXVI

«Про впорядкування заробітних плат учителів парафіяльних та муніципальних шкіл» (1893), згідно з яким державою оплачувалася праця виключно тих учителів, які володіли угорською мовою.

Суттєвого удару по рідномовному навчанню в початкових школах завдав Закон XXVII – «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та винагороди вчителів муніципальних і парафіяльних шкіл» Адальберта Аппоні (1907), у відповідності до якого посаду вчителя початкової школи міг обіймати вчитель, який одержав відповідну освіту, був громадянином Угорщини, вмів грамотно читати й писати угорською мовою, навчати нею та склав присягу вчителя. Декларувалося обов'язкове навчання в усіх початкових школах державною (угорською) мовою.

Питання організації навчально-виховного процесу в початкових школах Закарпаття досліджуваного періоду регламентувалися Законом XXXVIII «Про заклади народної освіти» (1868) та Циркулярами Міністерства релігії та народної освіти Угорського королівства аж до 1919 року. Зокрема, була запроваджена обов'язкова початкова освіта для дітей від 6-ти до 12-річного віку. На батьків або опікунів, які не виконували вимог закону, накладалися стягнення.

Народна початкова школа складалася з двох ступенів – початкова школа й вища початкова школа. Школи могли створюватися за державні чи приватні кошти, належати міським або сільським громадам чи церковним парафіям (римо-католицьким, греко-католицьким, реформатським, єврейським). Тривалість навчального року залежала від місця знаходження школи, віку учнів тощо. Так, у містах діти навчалися упродовж дев'яти місяців, у селах – восьми. Тиждень навантаження залежно від віку учнів встановлювалося в межах 20-25 год. (включно години на вивчення релігії, етики, окремо додавався час на фізичне виховання, сільсько-господарські/садово-городні роботи). Міністерство релігії та освіти Угорщини розробило типові навчальні плани, навчальні програми для початкових шкіл. Робочі навчальні плани та програми затверджувалися окружним шкільним інспектором.

Велику роль у культурно-освітньому розвитку Закарпаття в досліджуваній нами період відіграв О. Духнович, який увійшов в історію освіти та шкільництва Закарпатського краю як справжній патріот, меценат та педагог. Його стараннями суттєво збільшилася кількість початкових шкіл із рідною мовою навчання, кількість підручників для початкових шкіл, укладених рідною мовою. Ним був укладений навчально-методичний посібник з теорії і практики навчання і виховання молоді «Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских» (1857 р.), який відіграв значну роль у підготовці педагогічних кадрів для народних початкових шкіл.

У цілому розвиток рідномовної початкової освіти та шкільництва Закарпаття у період його перебування у складі Австро-Угорщини мав нерівномірний характер. Водночас, варто зауважити, що, незважаючи на

непослідовну мовну політику, Австро-Угорщиною проведено реформу початкової освіти, результатом якої стала стандартизація освітніх документів (навчальних планів, програм), утвердження в навчально-виховному процесі провідних ідей європейської педагогіки та психології, налагодження чіткого управління в освітній сфері, покращення матеріального забезпечення школи, спроба уніфікації системи підготовки вчительських кадрів тощо.

У третьому розділі **«Освітні здобутки і проекти перебудови початкової школи Закарпаття Чехословацького періоду (1919 – 1939 рр.)»** проаналізовано процес реформування початкової школи означеного етапу, розкрито тенденції і особливості організації й управління освітнім процесом, формування змісту початкової освіти, розвитку навчально-методичної роботи вчителів початкових шкіл.

Реформаторська політика Чехословацького уряду, яка здійснювалася в усіх сферах суспільно-політичного та соціально-економічного життя краю, знайшла втілення й у сфері освіти та шкільництва, адже школа розумілася ним як частина суспільно-народного, державного й людського організму. Розвиток освіти та шкільництва здійснюється під керівництвом Міністерства шкільництва та народної освіти в Празі, а також шкільного реферату в Ужгороді та комісій, які створювалися тимчасовими окружними комітетами у міських управліннях Ужгорода та Мукачева. Міністерством освіти призначено шкільних інспекторів, які виконували адміністративні і наглядові функції.

Важливим кроком у розвитку освіти Підкарпатської Русі стало проведення у 1922 р. шкільної реформи та введення у дію «Малого шкільного закону Чехословацької республіки», що спричинило низку системних змін: розширення мережі навчальних закладів, введення обов'язкового восьмирічного шкільного навчання, збільшення годин на вивчення рідної мови, математики, природознавства, науки про рідний край. Для батьків, діти яких не відвідували школу, було визначено систему штрафів.

Організаційні зміни в діяльності початкових шкіл передбачали збільшення їх кількості (за 20 років перебування Закарпаття у складі Чехословаччини кількість початкових шкіл збільшилася до 803), розширення можливостей різних національностей щодо здобуття рідномовної освіти. За способом утримання початкові школи поділялися на державні, сільські, церковні (створені церковними громадами), казенні (утримання на кошти з лісівничої/шахтарської казни), приватні, релігійні (хайдери). За мовою навчання – русинські, чехословацькі, угорські (мадярські), німецькі, румунські, єврейські. Вперше Рефератом освіти Підкарпатської Русі були створені умови для забезпечення можливостей освіти та виховання ромського населення краю. Таке забезпечення діяльності мережі початкових шкіл сприяло масовому залученню дітей на навчання, зокрема, кількість дітей, які не отримували початкову освіту скоротилася на 22%.

Важливим досягненням у сфері освіти та шкільництва Підкарпатської Русі стало декларування права різних національностей на здобуття освіти рідною мовою. Як наслідок, створено початкові школи та класи з рідномовним навчанням, налагоджено видання рідномовних підручників, забезпечено умови підготовки вчителів для роботи в національних школах, друк педагогічних журналів різними мовами.

Зміст освіти в початкових школах визначався «Учебними основами», які публікувалися в періодичному виданні - «Урядовий вісник». За роки перебування Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини навчальні програми змінювалися кілька разів (1921; 1923; 1930 pp.). Особливе значення у формуванні змісту початкової освіти мали праці відомого педагога А.Волошина, який дбав про відкриття нових шкіл європейського зразка, забезпечення їх навчальними і методичними посібниками. Йому належить авторство підручників, як для учнів початкової та середньої ланки освіти, так і для вчителів з питань методики викладання окремих навчальних предметів у школі («Педагогічна психологія» (1930; 1932), «Педагогіка і дидактика для учительських семінарій» (1923), «Педагогіка і дидактика» (1924; 1935), «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій» (1921; 1931), «Про соціальне виховання» (1924), «Методика» (1932), «Методика народно-шкільного навчання» (1935) та ін.).

Встановлено, що вдосконалення теорії та практики початкової освіти здійснювалося шляхом участі педагогічної громадськості у модернізаційних процесах – створення учительських гуртків з метою вивчення мов національних меншин, які проживали в регіоні, а також для апробації педагогічно-методичних програм (уніфікація змісту освіти, впровадження нових навчальних програм, методик навчання), вивчення та впровадження досвіду шкільництва шкіл Чехії, Моравії та інших європейських країн, участь у вчительських курсах, публікування на сторінках педагогічних часописів наукових статей вітчизняних педагогів, вчителів-практиків, а також висвітлення зарубіжного досвіду організації шкільного навчання, організація учительських бібліотек у школах та районах. Одним із напрямів діяльності вчителів народних шкіл була організація позашкільної просвітницької роботи, а саме: здійснення навчання дорослого населення краю на курсах для неграмотних, організація читалень, проведення просвітницьких лекцій у бібліотеках, організація театральної діяльності тощо.

Значну роль у поширенні освіти та шкільної справи відігравали Педагогічне Товариство Підкарпатської Русі, Учительское общество Подкарпатской Руси, Союз русских педагогов средней и низшей школы в Чехословацкой республике, а також інші культурно-просвітницькі, громадські, політичні організації – Русофільське Товариство ім. О. Духновича, «Просвіта» тощо.

Вагомими для розвитку початкової освіти та шкільництва стали педагогічні часописи: «Учитель» (друкований орган шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі), «Народная школа» (друкований орган «Учительского товариства Подкарпатской Руси»), які виходили впродовж 1920 – 1939 рр., а останній – і в період перебування Закарпаття в складі Угорщини (під час Другої світової війни). Тут публікувалися: розпорядження Реферату освіти, науково-педагогічні та методичні розвідки. Водночас, якщо перше видання було відокремленим від мовних дискусій (мовні питання здебільшого розглядалися в контексті методики викладання), то друге - висвітлювало питання розвитку освіти та шкільництва з позицій утвердження русофільських ідей.

У діяльності початкових шкіл Закарпаття означеного періоду виділено такі тенденції: зростання кількості шкіл та залучення всіх учнів школоповинного віку до навчання (зумовлене зростанням економіки краю, вливанням інвестицій у розвиток інфраструктури, земельною реформою на селі), розширення прав різних національностей на рідномовне навчання (відкриття шкіл з національними мовами навчання), прихована чехізація шкіл (у багатьох населених пунктах для дітей чеських та словацьких легіонерів відкривалися школи з чеською мовою навчання), негативний вплив на освітні процеси мовної полеміки, вдосконалення змісту освіти (стандартизація її змісту, інтенсифікація процесів підручникотворення, що призвело до їх варіативності, урахування вікових особливостей учнів, краєзнавчий характер змісту освіти та його екологічна спрямованість), активізація методичної та наукової роботи вчителів (курси підвищення педагогічної кваліфікації, діяльність педагогічних гуртків, позашкільна культурно-просвітницька діяльність вчителів, участь у педагогічних конгресах та учительських з'їздах, діяльність педагогічних товариств, публікації у педагогічних часописах).

У цілому реформа освіти, яка відбулася в процесі впровадження «Малого шкільного Закону Чехословацької Республіки» (1922), не дивлячись на певну непослідовність в політиці до національних меншин, сприяла поширенню рідномовної освіти серед місцевого населення, підвищенню його культурно-освітнього рівня.

У четвертому розділі «**Діяльність початкових шкіл часів угорського підпорядкування Закарпаття (1939 – 1944 рр.)**» обґрунтовано передумови формування освітньої політики, основні тенденції розвитку початкових шкіл після повернення Закарпатського краю до складу Угорщини в умовах Другої світової війни.

У роки Другої світової війни освітні процеси Закарпатського краю позначилися скороченням кількості шкіл, оскільки місцеві громади не мали можливостей їх утримувати. Основою суспільно-політичного життя регіону стала боротьба угорського уряду проти поширення фашистської та комуністичної ідеології серед місцевого населення. Мовне питання зі зміною влади поступово вирішилося за рахунок того, що офіційною визнано було угро-

руську мову – суміш русинського діалекту з російською мовою, що вживалася поряд із державною – угорською. На початку 40-х рр. XX ст. спостерігається тенденція скорочення загальної кількості національних шкіл з румунською, чеською, українською мовами навчання. До 1944 р. майже повністю ліквідовано єврейські школи. Натомість відкривалися угорські, русинські, двомовні школи.

Освітньо-організаційні зміни, які характеризують особливості діяльності початкової школи Закарпаття у 1939 – 1944 рр., найперше, відобразилися на впорядкуванні нормативно-правової бази освітньої справи. Так, освітню діяльність початкових шкіл на Підкарпатті (тогочасна офіційна назва краю) регламентувало Розпорядження «Про тимчасові правила організації шкільної справи на приєднаних територіях» (1940). У державних початкових школах офіційною мовою навчання стала угорська. В громадах навчання здійснювалося рідною мовою більшості населення, але за обов'язкового вивчення угорської мови. Останню офіційно введено до навчальних планів шкіл із рідною мовою навчання.

Освітні процеси Закарпаття початку 1940-х рр. регламентував Закон XX «Про шкільну повинність та восьмирічні народні школи» (1940). Він передбачав обов'язкову восьмирічну освіту, а батьки могли вільно обирати школу для навчання дітей. Народна школа поділялася на два ступені: нижній (1-4 класи) і вищий (5-8 класи). До першого класу могли вступати діти, яким станом на 1 вересня поточного року виповнилося 6 років. Навчальні плани, в тому числі й релігійних народних шкіл, затверджувалися Міністерством релігії та народної освіти.

Для змісту початкової освіти цього періоду характерними були національна та державницька спрямованість, краєзнавчий характер, територіальна диференціація змісту (місто і село), гендерна диференціація, практична орієнтованість, здоров'язбережувальний характер.

Спостерігалася проблема нестачі вчительських кадрів, адже працювати, окрім учителів з угорськими дипломами, мали право лише представники російської еміграції, що боролися з більшовизмом. Працюючим учителям необхідно було проходити процедуру підтвердження своєї кваліфікації. Її підвищення здійснювалося шляхом участі в різних навчальних програмах, де відбувалося ознайомлення з особливостями організації навчально-виховного процесу, управлінням освітніми закладами в Угорщині тощо.

У порівнянні з Чехословацьким, даний етап відрізнявся суттєвим скороченням педагогічних часописів та відсутністю альтернативи єдиному вчительському товариству. Так, у краї функціонував тільки один педагогічний часопис «Народна школа», який належав Учительському Товариству Карпатського Краю.

Важливим напрямом діяльності школи в 1939 – 1944 рр. на Підкарпатті, в тому числі й початкової, була організація та забезпечення позашкільної

просвітницької та виховної роботи. Зокрема, вчителі проводили інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення щодо популяризації молодіжної організації «Левенте», мета якої полягала у всебічному розвитку патріота своєї країни, підготовка до її захисту. Також вчителі початкових шкіл активно залучалися до народнопросвітницької роботи – організація та проведення для місцевого населення курсів з ліквідації неписьменності угорською й русинською мовами, а також загальноосвітніх курсів, які мали на меті замінити навчання в початковій школі (письмо, читання, арифметика тощо) для дорослого населення або ж для дітей віддалених сіл.

Основними тенденціями діяльності початкових шкіл Закарпаття часів його перебування в складі Угорщини (1939 – 1944 рр.) стали: зменшення кількості шкіл та учнів, розширення прав місцевого населення – русинів – на рідномовне навчання, мадяризація шкіл і закриття навчальних закладів з чеською, словацькою, єврейською та українською мовами викладання; збільшення впливу на освітні процеси релігії та патріотичних об'єднань проугорської орієнтації. Зміст освіти характеризувався національно-патріотичною, громадянсько-державницькою та релігійною спрямованістю, мав краєзнавчий характер, диференціювався в залежності від адміністративно-територіальних (місто/село) особливостей, а також за гендерною ознакою, мав практичну спрямованість та здоров'язбережувальний характер.

У п'ятому розділі **«Початкова освіта Закарпаття в Радянський період (1944–1991 рр.)»** аналізуються передумови, особливості і тенденції формування початкової освіти, розвитку початкової школи в умовах приєднання Закарпаття до Радянської України.

Встановлення Радянської влади у Закарпатті призвело до низки реформ, пов'язаних з українізацією та русифікацією топонімів, прізвищ, імен тощо. Демографія населення, незважаючи на кількісне зростання, за етнічними показниками мала тенденцію до скорочення основних груп національних меншин: русинів переважно адміністративним шляхом перейменовано в українців, а румунське населення – в молдаван, німці зазнали репресій та виселення до Сибіру, суттєво скоротилася словацька громада. Мовна політика набула яскравих ознак «русифікації» внаслідок міграційних процесів, мовної асиміляції деяких національних меншин, надання російській мові статусу мови міжнаціонального спілкування. Результати радянської мовної політики вплинули на формування мережі шкіл із державною та національними мовами навчання, особливо початкових. Управління освітньою галуззю на рівні області та конкретних шкіл зумовило зміни в організації і змісті освіти. Спостерігався й зворотний зв'язок – вплив змісту освіти (домінування російської мови в навчальних планах для національних шкіл) на соціолінгвістичні процеси, що призвело до вивчення угорцями та румунами російської мови замість української.

Інтенсивність економічних змін, від яких залежало будівництво шкіл, їх матеріально-технічне забезпечення, була різною впродовж історичного етапу.

Зокрема, від початку хрущовської відлиги (1960) аж до 1970–80-их рр. розвиток промисловості відбувався швидкими темпами, особливо в гірській місцевості, що сприяло розвитку освітньої справи у гірських районах. Примусова «радянська» в сфері культури призвела до руйнування своєрідної багатонаціональної європейської та насадження масової культури. Церква, яка виступала культурним та освітнім осередком на Закарпатті, була заборонена владою, а закарпатська інтелігенція не сприймалася через релігійність та ігнорування комуністичних догм.

Формування початкової школи відбувалося в умовах тоталітарного контролю державою соціально-економічного (колективізація, планова економіка, соціальна рівність, «інтернаціоналізм»), демографічного (трудова міграція, етнічні чистки, русифікація, мовна асиміляція), суспільно-політичного (однопартійність, формування ідейної людини), культурного («масовість» культури, контроль за формуванням комуністичної свідомості) життя Закарпатською краєю.

Злука Закарпаття з Радянською Україною призвела до перебудови системи освіти регіону за взірцем радянської школи. Першими кроками у реформуванні школи стали вилучення атрибутів, притаманних старій школі; переходу шкільної справи у відання держави; врегулювання мовної проблеми (офіційною мовою Закарпатської України стала українська). У 1945 р. був прийнятий наказ «Про реформу системи освіти в Закарпатській Україні», який передбачав здійснення з 1945 – 1946 н.р. обов'язкової семирічної освіти. Навчальні заклади були реорганізовані: народні школи – у початкові, горожанські – у неповні середні з семирічним навчанням, гімназії – у повні середні з десятирічним курсом навчання. За перший рік Радянської влади в Закарпатті було досягнуто значних успіхів у кількісному зростанні шкіл, переважна більшість з яких відкривалася у гірських районах.

Отже, основними тенденціями розвитку початкової школи можна вважати: стрімке збільшення їх кількості у перші два десятиліття приєднання закарпатських земель до Радянської України, при цьому зниження загальної кількості власне початкових шкіл та масове зростання семирічних і середніх шкіл (за рахунок укрупнення навчальних закладів у відповідності до освітніх реформ 1960 – 1980 рр.). Цей процес призвів до чисельного збільшення учнів, які жили на відстані понад 3 кілометри від школи, особливо в гірських районах. Тому саме в таких районах збереглися початкові школи як відокремлені навчальні заклади. Упродовж 1946–1986 рр. у Закарпатській області було збудовано 605 загальноосвітніх шкіл різних типів.

Радянською владою забезпечувалася можливість здійснення навчання національними мовами (угорською, молдавською) за умови наявності відповідного контингенту школярів. Після ухвалення Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959) українська мова фактично стала обов'язковою для

вивчення в неукраїнських школах. Існувала практика двомовних – інтернаціональних – шкіл. У 1989–1990 н. р. у Закарпатті існувало 35 інтернаціональних шкіл, серед яких – 17 українсько-угорських, 15 російсько-угорських, 3 україно-російсько-угорські.

У перший рік переходу закарпатських шкіл на радянську систему освіти та виховання відділом Народної Ради Закарпатської України в справах освіти були розроблені й затверджені на 1945 – 1946 н.р. нові навчальні плани. Відмінність полягала в тому, що навчальні плани для українських та російських шкіл були укладені за радянськими зразками, а для угорських та румунських шкіл укладалися на місцях (у школах) і затверджувалися уповноваженим з питань освіти Закарпатської України. Проте, вже в наступні роки всі навчальні плани та програми були уніфіковані.

Радянська ідеологія стала визначальною у відборі змісту освіти та виховання, зокрема акцент ставиться на вихованні в школярів поваги до принципів соціалістичного співжиття, колективізму, непримиренності до буржуазної ідеології, дармоїдів і порушників громадського порядку, виховання молодого покоління на революційних, бойових і трудових традиціях Комуністичної партії, в дусі інтернаціоналізму, безмежної відданості Комуністичній партії і Радянській Батьківщині.

Особлива увага приділялася діяльності національних шкіл. Так, один за одним були видані накази щодо організації навчально-виховної роботи в національних школах: «Про стан навчально-виховної роботи в школах УРСР з неросійською та неукраїнською мовою навчання» (1949), «Про заходи поліпшення навчально-виховної роботи в школах західних, Ізмаїльської, Чернівецької та Закарпатської областей» (1950), «Про стан навчально-виховної роботи в школах з неросійською та неукраїнською мовою навчання» (1950), які мали на меті впорядкування ідеологічної роботи національних шкіл.

Демократичними процесами в усіх сферах життя Радянського Союзу позначилися 1985 – 1991 рр., коли у сфері освіти також почалася «перебудова» як у концептуальному, так і в змістовому відношенні. Цей період характеризувався поверненням української освіти та шкільництва до витоків народної педагогіки, широким упровадженням ідей гуманістичного виховання.

У цілому, упродовж радянського періоду, в початковій школі Закарпаття тричі змінювалися терміни навчання: 1945 – 1966 рр. – чотирирічний, 1966 – 1986 рр. – трирічний, з 1986 р. – знову чотирирічний. Для дітей національних меншин у 1970-их роках були відкриті підготовчі класи. Чіткого терміну переходу з трирічного на чотирирічне навчання в початковій школі не передбачалося, навіть у межах однієї школи паралельно працювали початкові класи з різними термінами навчання. У відповідності до тривалості навчання в початковій школі розроблялися навчальні плани, навчальні програми, підручники, зміст яких відображав залежність від ідеології Радянської держави.

У шостому розділі **«Особливості розвитку початкової освіти Закарпаття у контексті сучасної освітньої реформи в Україні (1991 – 2011 рр.)»** актуалізовано провідні тенденції, особливості організації і змісту початкової школи Закарпатської області (як багатонаціонального регіону) в складі незалежної України, актуалізовано ретродосвід та конструктивні персоніфіковані ідеї в умовах модернізації, євроінтеграції національної системи освіти, представлено авторську історико-системну модель розвитку початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст.

У перші роки незалежності України помітною стала тенденція до економічного занепаду, зниження рівня соціального забезпечення населення, нестачі бюджетних коштів на утримання закладів культурно-освітньої сфери. Важливим чинником освітніх трансформацій початкових шкіл Закарпаття цього етапу стало погіршення демографічної ситуації (зниження природного приросту та міграційні процеси), що призвело до суттєвого скорочення населення. Найбільше демографічна та соціальна криза торкнулася сільської місцевості. Щорічне зменшення кількості дітей школоповинного віку призвело до зменшення наповнюваності, скорочення паралельних класів тощо. Діяльність освітніх закладів Закарпаття, в тому числі й початкових шкіл, стабілізувалася після 2001 р. Підвищення соціально-економічного розвитку держави, рівня доброту громадян та покращення демографічної ситуації в краї сприяли збільшенню бюджетних витрат на сферу освіти: будівництво та введення в дію новозбудованих навчальних закладів (тільки у період з 1999 по 2007 рр. в Закарпатській області збудовано та введено в експлуатацію 54 школи), добудова класних приміщень, збільшення коштів на ремонт тощо. Реорганізація навчальних закладів відбувалася шляхом їх укрупнення, а також створення навчально-виховних комплексів «дитячий садок – школа». Важливим здобутком освітньої справи в Україні періоду її незалежності стало запровадження національної школи, навчання учнів рідною (материнською) мовою, надання прав і можливостей школам задовольняти потреби всіх національних меншин у здобутті освіти рідною мовою. Збільшилася кількість шкіл з українською, іншими національними мовами навчання, зменшилась кількість шкіл з російською мовою навчання. Строкатість національного складу населення краю спонукала створення дво- або тримовних шкіл, зокрема в цей час в області працювало 14 шкіл українсько-російських, 27 – українсько-угорських, 1 – російсько-румунська, 2 – українсько-словацькі, 1 – українсько-угорсько-російська та 1 – українсько-російсько-румунська. Дедалі більше уваги приділялося охопленню навчанням дітей ромської національності шляхом відкриття ромських початкових шкіл та інтеграції відповідних методик навчання в українськомовні та угорськомовні школи.

До основних тенденцій розвитку початкової школи Закарпаття на зламі тисячоліть віднесено: зменшення кількості учнів молодшого шкільного віку, зумовлене демографічною та соціально-економічною кризою,

реструктуризація-укрупнення навчально-виховних закладів, створення навчально-виховних комплексів різних типів та форм власності; упровадження державних цільових програм, спрямованих на оптимізацію освітніх процесів; забезпечення можливості здобувати початкову освіту рідною мовою, що зумовило інтенсифікацію створення національних, дво- і тримовних шкіл у залежності від потреб населення в місцях компактного проживання представників певної національності; відносно слабка динаміка матеріально-технічного забезпечення шкіл, особливо комп'ютерною технікою тощо.

Трансформації, які мали місце у період становлення незалежної Української держави, вимагали докорінного перегляду освітньо-виховних програм та концепцій, які б узгоджувалися із завданнями, можливостями та перспективами нової демократичної держави. В першу чергу потребувала оновлення нормативно-правова база. Знаковим у питанні стандартизації початкової освіти стало введення в дію Державного стандарту початкової загальної освіти (2000 р.), де вперше в змісті освіти передбачено формування умінь, навичок та способів діяльності (кожен навчальний предмет має стати засобом розвитку і виховання дитини). Великого значення в процесі впровадження Державного стандарту набуло вирішення проблеми підвищення фахової компетентності вчителів початкових шкіл. Так, затверджено освітньо-професійну програму підготовки бакалавра галузі знань 0101 Педагогічна освіта напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта» (2012 р.). У системі підготовки майбутнього вчителя початкової школи з'явилися нові фундаментальні й спеціалізовані навчальні курси і спецкурси, пов'язані з переходом початкової школи на нову структуру і зміст. З урахуванням цивілізаційних змін, а також новітніх досягнень психолого-педагогічної науки був розроблений новий Державний стандарт початкової загальної освіти в Україні (2011), введений в дію з 1 вересня 2012 року. Його відмінною рисою стало базування на засадах особистісно орієнтованого і компетентнісного підходів, що зумовило чітке визначення результативної складової засвоєння змісту початкової загальної освіти.

Узагальнення отриманих результатів наукового дослідження розвитку та формування початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. дало змогу побудувати авторську історико-системну модель: хронологічний етап, територіальне підпорядкування, передумови становлення початкової школи, системні освітні трансформації (освітня, мовна політика та ін.), тенденції і особливості процесу розвитку початкової школи, актуалізація ретродосвіду (рис. 1), яка може слугувати для здійснення багатостороннього інтерпретаційно-оцінювального аналізу освітніх трансформацій, зосереджувати увагу на їх процесуальних та змістових характеристиках.

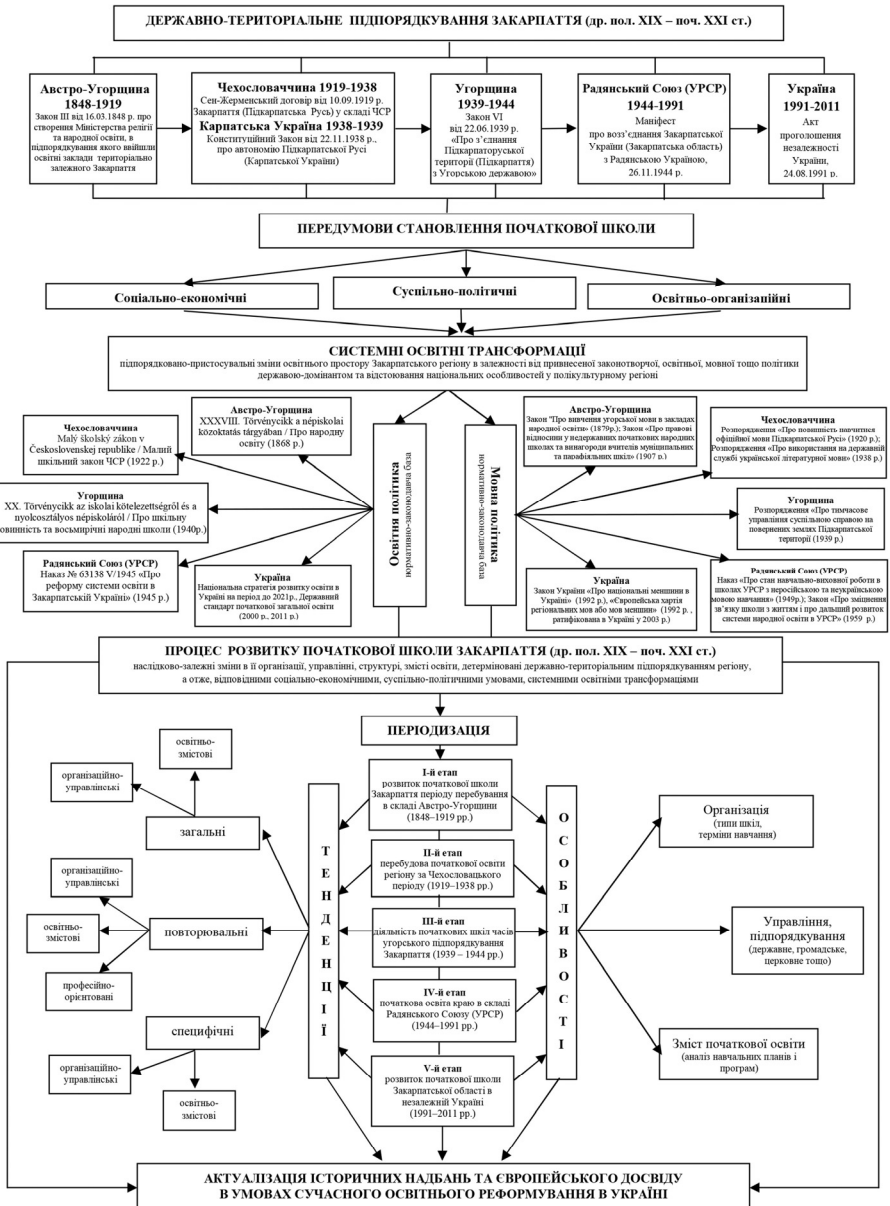

Рис. 1. Історико-системна модель розвитку початкової школи Закарпаття (др. пол. XIX – поч. XXI ст.)

Окреслено шляхи творчого використання прогресивних ідей та проаналізованого історичного досвіду початкової школи Закарпаття в сучасних умовах реформування національної системи освіти, серед яких – розширення мережі навчальних закладів, які забезпечують початкову загальну освіту (за типами, формами власності); доступ до створення початкових шкіл приватних осіб, місцевих громад та релігійних організацій з обов'язковою умовою дотримання освітніх стандартів; виокремлення початкової школи як окремого самостійного ступеня з отриманням відповідних документів про його здобуття; перегляд термінів навчання в початковій школі; забезпечення права національних меншин та створення реальних умов для здобуття ними початкової освіти рідною мовою; вдосконалення системи підготовки вчителів початкових шкіл з національними мовами навчання та ін.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні запропоновано нове вирішення проблеми обґрунтування процесу розвитку початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст., здійснено актуалізацію ретродосвіду в умовах сучасного реформування загальноосвітньої школи в Україні.

1. Виявлено передумови формування початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст. з урахуванням змін державно-територіального підпорядкування регіону: Австро-Угорщина: соціально-економічні: залучення іноземного капіталу, розвиток промисловості, інфраструктури, нереалізованість аграрної реформи; суспільно-політичні: зростання (кількісне, за національною ознакою) населення краю (угорці, німці, серби та ін.), спроби розширення прав національних меншин, поступове обмеження та прямі політичні утиски корінного населення у період Першої світової війни, загострення мовного питання, підвищення національної свідомості русинів-українців, поява політикоорієнтованих та культурно-освітніх товариств; освітньо-організаційні: невелика кількість шкіл, неписьменність населення, незадоволення потреб представників різних національностей у здобутті рідномовної освіти, відсутність системи підготовки вчительських кадрів. Чехословаччина: соціально-економічні: інвестування в розвиток промисловості, містобудування, покращення інфраструктури, земельна реформа; суспільно-політичні: утворення єдиного адміністративно-територіального округу – Підкарпатська Русь, визнання Закарпатського краю як русинського (за переважанням населення), збільшення кількості політичних партій та громадських організацій, не вирішеність мовного питання (русинські діалекти, російська, українська мови); освітньо-організаційні: одержавлення, розширення мережі шкіл, введення обов'язкового восьмирічного навчання, створення початкових шкіл та класів з рідномовним навчанням, забезпечення умов для підготовки вчителів до роботи в національних школах. Угорщина: соціально-економічні: милітаризація економіки, зубожіння населення,

посилення процесів еміграції (Аргентина, США, Канада); суспільно-політичні: боротьба Уряду проти розповсюдження фашистської та комуністичної ідеології, поширення європейських гуманітарних акцій, офіційне визнання угро-руської мови та ін.; освітньо-організаційні: скорочення видатків на освіту, зменшення кількості шкіл, суперечливі спроби розширення прав русинів на рідномовне навчання (відкриття русинських, двомовних шкіл) на тлі загальної мадяризації шкільної освіти, посилення впливу на освітні процеси релігії та патріотичних об'єднань проугорської орієнтації, поступове закриття шкіл з румунською, чеською, українською мовами навчання. *Радянський Союз (УРСР)*: соціально-економічні: розвиток промисловості, протистояння місцевого населення примусовій колективізації, індустріалізація, урбанізація, виїзд сільського населення на сезонні заробітки в центральні та східні області УРСР та до РРФСР, проголошення соціальної рівності, демографічний ріст населення за кількісного скорочення основних груп національних меншин; суспільно-політичні: адміністративна реформа (перейменування жуп та комітетів на райони), топонімічна реформа (зміна назв населених пунктів), примусова русифікація, насадження масової культури, заборона церкви і релігійного виховання; освітньо-організаційні: одержавлення школи, обов'язкова середня освіта, реорганізація навчальних закладів, масштабне відкриття шкіл, формування керівництва освітньою галуззю з радянських спеціалістів (вихідців із Центрального, Східного регіонів України). *Україна*: соціально-економічні: перехід до ринкових відносин, економічна криза, еміграційні процеси (Австрія, Німеччина, Угорщина), погіршення демографічної ситуації, поступова (з 2000 по 2011 рр.) стабілізація соціально-економічного розвитку області; суспільно-політичні: демократизація, багатопартійність, масове створення громадських організацій, розвиток культурних центрів національних меншин, поширення впливу релігії та церкви на сферу культурного життя; освітньо-організаційні: зменшення чисельності учнів у початковій школі, кількісне скорочення початкових класів (особливо у сільській місцевості), зменшення витрат на освітню сферу, реорганізація освітніх закладів шляхом їх укрупнення, створення навчально-виховних комплексів «дитячий садок - школа», упровадження державних цільових програм з оптимізації освітніх процесів, забезпечення можливості здобувати початкову освіту рідною мовою, інтенсифікація створення національних шкіл у залежності від потреб населення, оновлення змісту початкової освіти.

Розкрито *сутність поняття* «системна освітня трансформація» - підпорядковано-пристосувальні зміни освітнього простору Закарпатського регіону в залежності від привнесеної законотворчої, освітньої, мовної тощо політики державою-домінантом та відстоювання національних особливостей у полікультурному регіоні.

2. З'ясовано *вплив* на розвиток початкової школи *законодавства країн*, до складу яких територіально (за хронологією) входило Закарпаття: *Австро-*

Угорщина: Закон III «Про утворення незалежних угорських міністерств» (1848), Закон XXXVIII «Про народну освіту» (1868), Закон XVIII «Про вивчення угорської мови в закладах народної освіти» (1879), Закон XXVII «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та винагороди вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл» (1907); *Чехословаччина*: Закон № 226/22 «Малий шкільний закон Чехословацької республіки» (1922); *Угорщина*: Розпорядження № 7.880 «Про організацію управління народної освіти на повернутих до Угорської Святої Корони східних та трансільванських землях» (1940), Розпорядження № 24.024 «Про тимчасові правила організації шкільної справи на приєднаних територіях» (1940), Закон XX «Про шкільну повинність та восьмирічні народні школи» (1940); *Радянський Союз (УРСР)*: Декрет Народної Ради Закарпатської України «Про перехід шкільного виховання у відання держави» (1945), Наказ № 63138 V/1945 «Про реформу системи освіти в Закарпатській Україні» (1945), Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959), Наказ Міносвіти УРСР № 5279 «Про стан роботи шкіл Західної та Закарпатської областей УРСР» (1946), Наказ Міносвіти УРСР № 986 «Про заходи у справі поліпшення роботи з місцевими учителями, висунутими на керівні посади в західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях» (1949), «Положення про восьмирічну школу» (1960), Постанова «Про заходи подальшого поліпшення умов роботи сільської загальноосвітньої школи» (1973), Закон УРСР «Про народну освіту» (1974), *Україна*: Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., Програми розвитку освіти Закарпаття на 2003 – 2012 рр. та ін. Виведено напрями освітньої, мовної політики та ін. Упродовж I - IV-го етапів відмічено посилення державного управління сферою освіти (централізація), зокрема у визначенні цілей, структури, змісту освіти. V-й етап характеризується поступовим переходом до децентралізації.

3. Обґрунтовано *процес* становлення і розвитку початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. як наслідково-залежні перетворення в її організації, управлінні, структурі, змісті освіти, детерміновані державно-територіальним підпорядкуванням регіону, а отже, відповідними соціально-економічними, суспільно-політичними умовами, системними освітніми трансформаціями.

Періодизація процесу представлена п'ятьма основними етапами: I-й - розвиток початкової школи Закарпаття періоду перебування в складі Австро-Угорщини (1848 – 1919 рр.); II-й – перебудова початкової освіти регіону за Чехословацького періоду (1919 – 1938 рр.); III-й – діяльність початкових шкіл часів угорського підпорядкування Закарпаття (1939 – 1944 рр.); IV-й – початкова освіта краю в складі Радянського Союзу (УРСР) (1944 – 1991 рр.); V-й – розвиток початкової школи Закарпатської області в незалежній Україні (1991 – 2011 рр.). Серед критеріїв розробленої періодизації: хронологія державно-територіального

підпорядкування регіону, взаємозалежність соціально-економічного, політичного розвитку, освітніх трансформацій, зокрема, формування мережі, типології, підпорядкування початкової школи та ін.

4. Визначено *особливості* організації, управління й змісту діяльності (освітнього процесу) початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст. у залежності від державно-територіального підпорядкування та відповідних освітніх трансформацій: *I-й етап: організація (типи шкіл:* дворівнева (початкова й вища початкова); державні, приватні, муніципальні (міських/сільських громад); церковно-парафіяльні (римо-католицькі, греко-католицькі, реформатські, єврейські); одномовні та двомовні; *терміни навчання* – початкова (6 р.), вища початкова школа (3 р.); *управління, підпорядкування* (виборна шкільна рада/виборний представник педагогічного колективу, районні педагогічні ради, педагогічна рада освітнього округу, Міністерство релігії та народної освіти Австро-Угорщини (м. Будапешт); *зміст освіти (аналіз навчальних планів і програм):* парафіяльна школа – 10, муніципальна – 13 навчальних предметів. Серед основних: релігія та етика, читання та письмо, усний і письмовий рахунок, вивчення системи вимірювання, грамітика, основи фізики та природознавства з урахування особливостей регіону, історія та географія рідного краю, ознайомлення з громадянськими правами і обов'язками та ін. Тижневе навантаження - 20 - 25 год. Час, відведений на фізичне виховання, сільськогосподарські/садово-городні роботи, не входив до офіційного тижневого навантаження; *II-й етап: організація (типи шкіл:* державні, церковні/релігійні (хайдери); казенні, приватні; дотичні початкові школи (у гірських районах); однокласні, двокласні та трикласні; одномовні та двомовні; *терміни навчання* – щоденна початкова школа (6 років/3 відділи (перший – 1 клас, другий – 2-3 класи, третій – 4-6 класи), повторювальна початкова школа (2 роки), з 1930 р. – восьмирічна початкова школа); *управління, підпорядкування* (державна школа - шкільний кураторій; церковна школа – церковна шкільна кафедра; окружні шкільні інспекторати, шкільний реферат (м. Ужгород), Міністерство шкільництва та народної освіти Чехословаччини (м. Прага); *зміст освіти (аналіз навчальних планів і програм):* 10 навчальних предметів. Тижневе навантаження – 19 - 30 год. (у залежності від року навчання). Обов'язкове вивчення релігії, «мови викладання», введення геометрії, малювання як окремих предметів, гімнастики (для хлопців і дівчат). Зміст предметів «Ознайомчі справи з польових та садово-городніх робіт» та «Вивчення найважливіших громадянських прав та обов'язків» включено відповідно до «Землепису» (географії) та «Історії»; *III-й етап: організація (типи шкіл:* державні, громадські, релігійні; одномовні та двомовні; *терміни навчання* – двоступенева початкова школа: нижній ступінь – 4 роки (1-4 класи), вищий – 4 роки (5-8 класи, міські та сільські); *управління, підпорядкування* (державні школи – директор школи, шкільна рада; громадські школи – громадська (міська/сільська) та церковна рада; головний директор освітнього округу;

регентський комісар Підкарпаття; королівський шкільний наглядач; Міністерство релігії та народної освіти Угорщини (м. Будапешт); *зміст освіти (аналіз навчальних планів і програм)*: предметне циклування (3 цикли навчальних предметів). Поява нових предметів «національної грамотності» - обов'язкове вивчення угорської мови та історії Угорщини, введення до дисципліни «Природничі та господарські знання» початків економіки, вивчення основ здоров'я. Диференціація змісту навчальної дисципліни «Домашнє господарство» (для міських та сільських шкіл); IV-й етап: *організація (типи шкіл*: державні; власне початкові, початкові класи в складі семирічних та середніх шкіл; малокомплектні початкові школи; одно-, дво-, тримовні; *терміни навчання* – 4 роки (1945 – 1966 рр.), 3 роки (1966 – 1986 рр.), 4 роки (з 1986 р.); *управління, підпорядкування* (директор школи; районний (міський) відділ освіти; обласне управління освіти; Міністерство освіти (народної освіти) (УРСР, м. Київ); Міністерство освіти (народної освіти) (СРСР, м. Москва); *зміст освіти (аналіз навчальних планів і програм)*: 9 навчальних дисциплін. Тижневе навантаження – 24 - 29 год. (у залежності від року навчання). Уведення російської мови (мова і читання) як обов'язкової, рідної мови та читання для шкіл національних меншин. Відсутність уроків релігії, фізики, географії (з останніх двох - окремі теми в природознавстві), історії (окремі теми в читанці); V-й етап: *організація (типи шкіл*: власне початкова школа та у складі загальноосвітніх шкіл I-III ступенів, навчально-виховний комплекс «дитячий садок – школа»; державні та приватні; *термін навчання* – 3-4 роки (1991 – 1999 рр.), 4 роки (від 2000 р.); *управління, підпорядкування* (директор школи; шкільна рада; районний відділ освіти; обласне управління освіти; Міністерство освіти і науки України (м. Київ); *зміст освіти (аналіз навчальних планів і програм)*: 13 навчальних предметів. Тижневе навантаження – 20 - 23 год. (у залежності від року навчання). 3 год., передбачені для фізичної культури, не враховуються під час визначення «гранично допустимого» навчального навантаження учнів. Вивчення іноземної мови (замість російської), введення нових предметів: «Я у світі», «Сходинки до інформатики», «Основи здоров'я», інтегрованої навчальної дисципліни «Мистецтво».

5. Відповідно до основних етапів періодизації розкрито та систематизовано провідні тенденції (загальні, специфічні, повторювальні з поділом на організаційно-управлінські, освітньо-змістові, професійно орієнтовані) процесу розвитку початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст. *Загальні (організаційно-управлінські*: кількісне зростання початкових шкіл та залучення всіх дітей школоповинного віку до навчання, формування нормативної бази початкової школи, стандартизація змісту освіти, полеміка мови навчання у початковій школі, обов'язкове вивчення державної мови в початкових школах та володіння нею вчителями; *освітньо-змістові*: здоров'язбережувальне спрямування, практична зорієнтованість, виконання суспільно-корисної праці, формування умінь та

навичок із самообслуговування та ін.). *Специфічні (організаційно-управлінські*: прихована чехізація (II-й етап), мадяризація (III-й етап) шкіл, зменшення кількості шкіл та учнів, спроби розширення прав місцевого населення (русинів) на рідномовне навчання, збільшення впливу на освітні процеси релігії та патріотичних об'єднань проугорської орієнтації, диференціація змісту освіти в залежності від адміністративно-територіальних (місто/село) особливостей (III-й етап), децентралізація управління (V-й етап), запровадження національної школи, надання прав і можливостей школам задовольняти освітні потреби національних меншин, варіативність освіти, створення навчально-виховних закладів нового типу, регіональна спрямованість перебудови управління сферою освіти (V-й етап); *освітньо-змістові*: діяльність двомовних шкіл; русифікація школи (IV-й етап), навчання учнів рідною (материнською) мовою, особистісна орієнтація освіти (V-й етап) та ін. *Повторювальні: організаційно-управлінські*: опертя на європейський досвід (I – III, IV (кінець XX ст.), V-й етапи), деклароване розширення прав різних національностей на рідномовне навчання (I – III-й етапи), суперечливе, псевдотолерантне ставлення до освітніх потреб національних меншин з одночасним скороченням національних шкіл (I, III-й етапи), централізація управління (I – IV-й етапи), українізація змісту освіти (II-й – Карпатська Україна, 1938-1939 рр., V-й етапи), залучення громадських організацій до управління освітніми процесами (I – III, V-й етапи); *освітньо-змістові*: обов'язковість релігійного виховання, релігійний компонент у змісті освіти (I, II, III-й етапи), краєзнавчий характер змісту освіти (III, IV, V-й етапи), інтегративний характер навчальних програм (II, V-й етапи), *професійно орієнтовані*: активізація методичної та наукової роботи вчителів (курси підвищення педагогічної кваліфікації, педагогічні товариства, гуртки, позашкільна культурно-просвітницька діяльність, педагогічні конгреси, учительські з'їзди, розвиток фахової преси) (I, II, IV, V-й етапи) та ін.

6. Розроблено *авторську історико-системну модель* формування початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. (хронологічний етап, територіальне підпорядкування, передумови становлення початкової школи, системні освітні трансформації (освітня, мовна політика та ін.), тенденції і особливості розвитку початкової школи, актуалізація ретродосвіду). Моделювання відобразило історичну послідовність, забезпечило наукову структурування, системність розкриття досліджуваного процесу.

7. Виявлено та *актуалізовано*: 1) конструктивний ретродосвід початкової школи Закарпаття (розроблення нормативно-правового забезпечення початкових шкіл узгоджено з документальною базою провідних європейських держав; збільшення мережі навчальних закладів, які забезпечують початкову загальну освіту, їх урізноманітнення за типами та формами власності; розширення доступу до створення початкових шкіл приватних осіб, місцевих громад та релігійних організацій з обов'язковою умовою дотримання освітніх стандартів; виокремлення початкової школи як самостійного ступеня з

отриманням відповідного документа про її закінчення; перегляд термінів навчання в початковій школі; упровадження демократичних принципів управління освітою органами громадського самоврядування; забезпечення можливості здобуття національними меншинами початкової освіти рідною мовою; вдосконалення системи підготовки вчителів для початкових шкіл із національними мовами навчання; підсилення краєзнавчого компоненту в навчальних планах і програмах початкових шкіл; особлива увага до національного, громадянського, патріотичного, морально-релігійного виховання як засобів збереження національної самобутності й водночас сприяння інтеграції початкової школи України у світовий освітній простір та ін.); 2) персоніфіковані ідеї розвитку початкової освіти: А. Волошин, А. Добрянський, О. Духнович, Т. Масарик, Л. Етвеш (ідея громадянського виховання, вивчення (на рівні введення окремої навчальної дисципліни) норм та правил поведінки в суспільстві; активізація місцевих громад в розбудові школи); А. Волошин, О. Духнович, Т. Масарик, Й. Пешек, С. Фенцик (розроблення морального кодексу вчителя, розширення його культурно-просвітницької діяльності (на рівні міської/сільської громади), упровадження ідей європейської педагогіки (трудова школа, соціальне виховання та ін.); О. Духнович, Л. Етвеш, Т. Масарик, Й. Пешек (взаємодія сім'ї і школи у вихованні учнів, підвищення організаційно-виховної відповідальності батьків).

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальший науковий пошук доцільно спрямувати на визначення особливостей початкових шкіл різних типів та форм власності, удосконалення змісту підготовки вчителів для початкових шкіл із національними мовами навчання, розвиток початкової освіти з урахуванням європейського досвіду тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ **Монографії та навчальні посібники**

1. Фізеші О.Й. Виховна спрямованість змісту букварів в українських школах Закарпаття (друга половина ХІХ – кінець ХХ століття): монографія / О. Й. Фізеші. – Херсон: Айлант, 2008. – 208 с.
2. Фізеші О.Й. Початкова школа на Закарпатті (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.): монографія / О.Й. Фізеші. – Ужгород: МДУ, 2015. – 528 с.
3. Фізеші О.Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання: навчальний посібник (рекомендовано МОН України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (Лист №1/11-16301 від 28.10.2013 р.)) / О. Й. Фізеші. – К: Кондор-Видавництво, 2014. – 390 с.
4. Фізеші О.Й. Методичні матеріали для забезпечення самостійної та індивідуальної роботи студентів з дисципліни «Розвиток освіти регіону (на прикладі Закарпаття)» / О. Й. Фізеші. – Мукачево: МДУ, 2015. – 20 с.

5. Фізеші О.Й. Навчально-методичний методичний комплекс дисципліни «Розвиток освіти регіону (на прикладі Закарпаття)» / О. Й. Фізеші. – Мукачево: МДУ, 2015. – 93 с.

6. Фізеші О.Й. Навчально-методичні матеріали з курсу «Педагогіка» (розділ «Основи педагогіки») для студентів педагогічних спеціальностей / О. Й. Фізеші. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2008. – 64 с.

7. Фізеші О.Й. Навчально-методичні матеріали з курсу «Педагогіка» (розділ «Дидактика») для студентів педагогічних спеціальностей / О. Й. Фізеші. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2008. – 96 с.

8. Фізеші О.Й. Навчально-методичні матеріали з курсу «Педагогіка» (розділ «Теорія виховання») для студентів педагогічних спеціальностей / О. Й. Фізеші. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2008. – 80 с.

9. Фізеші О.Й. Розвиток освіти в Закарпатті: Курс лекцій для студентів спеціальності 8.01010201 «Початкова освіта» / О. Й. Фізеші. – Мукачево: МДУ, 2012. – 72 с.

Статті у наукових фахових виданнях України

10. Фізеші О.Й. Виховний зміст україномовних букварів у поліетнічному середовищі Закарпаття (друга половина XIX – початок XX століття) / О. Й. Фізеші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2008. – Вип. 12 – 13. – С. 67 – 68.

11. Фізеші О.Й. Виховні традиції в змісті українських букварів початку XX століття / О. Й. Фізеші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2011. – Вип. 20. – С. 160 – 163.

12. Фізеші О.Й. Генеза становлення гендерного виховання: зарубіжний та вітчизняний досвід / О. Й. Фізеші, В. В. Бунча // Науковий вісник МДУ. – 2009. – №7(2). – С. 74-84.

13. Фізеші О.Й. До питання педагогічної кваліфікації вчителів початкових шкіл в умовах переходу на рідномовне навчання (Чехословацький період, 1919 – 1939) / О. Й. Фізеші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2015. – Вип. 34. – 225 с. – С. 197 – 200.

14. Фізеші О.Й. До питання про навчання рідною мовою в початкових школах Закарпаття у 1939-1944 рр. / О.Й. Фізеші // Історико-педагогічний альманах: Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини [ред. кол.: Сухомлинська О.В. (гол. ред.) та ін.]. - Умань, 2015. – Випуск 2. – С. 28 – 32.

15. Фізеші О.Й. До проблеми формування професійної ідентичності майбутнього вчителя в умовах ринкової системи в освіті / О. Й. Фізеші, М. М. Марусинець // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання фахівців на міжнародному ринку вищої освіти: науковий вісник Закарпатського державного університету. Спеціальний випуск / Упорядкування К. Мовчан. – Ужгород: Ліра, 2007. – С. 62 – 68.

16. Фізеші О.Й. Інноваційні ідеї О.В.Духновича щодо розвитку початкової освіти у період перебування закарпатоукраїнських земель під владою Австро-Угорщини / О. Й. Фізеші // Педагогічний альманах. Збірник наукових праць. – Херсон, 2011. – № 12, ч. 3. – С. 125 – 129.

17. Фізеші О.Й. Інформатизація освіти в системі підготовки вчителя початкових класів / О. Й. Фізеші // Наукові записки Ніжинського державного університету. Серія: Психолого-педагогічні науки, 2008. – Вип. 3. – С. 34 – 36.

18. Фізеші О.Й. Історико-педагогічне дослідження розвитку початкової школи на Закарпатті другої половини XIX – початку XXI століття: основні підходи / О. Й. Фізеші // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2013. – Вип. 15. – 799 с. – С. 715 – 719.

19. Фізеші О.Й. О.Духнович про вчителя початкової школи / О. Й. Фізеші // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Сер. 16: «Творча особистість учителя: проблеми теорії та практики». – 2012. – Вип. 18 (28). – С. 52 – 56.

20. Фізеші О.Й. Освітні здобутки системи початкової освіти Закарпаття в Чехословацький період (1919 – 1938 рр.) / О. Й. Фізеші // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – № 20 (231), жовтень, 2011. – Частина IV. – С. 69 – 78.

21. Фізеші О.Й. Основні тенденції розвитку початкової школи на Закарпатті у перше десятиліття його приєднання до Радянської України / О. Й. Фізеші, Л. Й. Андрейчук // Вісник Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника. Серія: Педагогіка. – 2012. – Вип. XLIII – XLIV. – С. 14 – 18.

22. Фізеші О.Й. Особливості виховного змісту букварів Галичини та Буковини (перша половина XX століття) / О.Й. Фізеші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2006. – Вип. 10. – С. 126 – 127.

23. Фізеші О.Й. Особливості змісту початкової освіти в закарпатоукраїнських школах Чехословацького періоду (1919 – 1938 рр.) / О. Й. Фізеші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2011. – Вип. 23. – С. 193 – 195.

24. Фізеші О.Й. Особливості підготовки вчителя початкової школи в Закарпатті (друга половина XIX – початок XX століття) / О. Й. Фізеші // Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини [ред. кол.: Пашенко Д. І. (гол. ред.) та ін.]. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2015. – Випуск 11. – 236 с. – С. 156 – 164.

25. Фізеші О.Й. Питання періодизації розвитку початкової школи на Закарпатті в контексті системних освітніх трансформацій / О. Й. Фізеші //

Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. – Сер. 16: «Творча особистість учителя: проблеми теорії та практики». – Київ, 2013. – Вип. 21 (31). – С.82-86.

26. Фізеші О.Й. Порівняльний аналіз змісту сучасних українських букварів та букварів радянського періоду / О. Й. Фізеші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2009. – Вип. 16 – 17. – С. 193 – 196.

27. Фізеші О.Й. Початкова школа на Закарпатті у системних освітніх трансформаціях 20-их – 30-их рр. ХХ століття / О. Й. Фізеші // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Науковий збірник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2012. – Вип. 42. – Частина 1. – С. 321 – 328.

28. Фізеші О.Й. Початкова школа як система: історіографія поняття / О. Й. Фізеші // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 67. – Херсон: ХДУ, 2015. – 496 с. – С. 47 – 53.

29. Фізеші О.Й. Проблема соціалізації особистості молодшого школяра в педагогічній творчості О.Духновича та А.Волошина / О. Й. Фізеші // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи, 2007. – Вип.8.– С.33 – 35.

30. Фізеші О.Й. Розвиток початкових шкіл Закарпаття в контексті освітніх законів Австро-Угорщини / О. Й. Фізеші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2014. – Вип. 34. – 225 с. – С. 197 – 200.

31. Фізеші О.Й. Розвиток початкової освіти у період перебування закарпатоукраїнських земель під владою Австро-Угорщини (1847 – 1919 рр.) / О. Й. Фізеші // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: Зб. наук. пр. / редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя, 2011. – Вип. 23. – С. 496-502.

32. Фізеші О.Й. Суспільно-політичні умови розвитку початкової школи на Закарпатті у другій половині ХІХ століття / О. Й. Фізеші // Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини [ред. кол.: Побірченко (гол.ред.) та ін.], – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. – Випуск 7.– С. 307 – 313.

33. Фізеші О.Й. Тенденції розвитку початкової школи у Закарпатті (1939 – 1944 рр.) / О.Й. Фізеші // Педагогічні науки: Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка [ред. кол.: Степаненко М.І. (гол.ред.) та ін.]. Вип. 64 – Полтава, 2015. – Вип. 3. – С. 110 – 116.

34. Фізеші О.Й. Трудове виховання в змісті закарпатоукраїнських букварів (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / О. Й. Фізеші // Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2009. – №6. – С. 80 – 83.

35. Фізеші О.Й. Формування здорового способу життя молодших школярів у педагогічній спадщині О. В. Духновича / О. Й. Фізеші // Науковий

вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2007. – Вип. 11. – С. 153 – 155.

Статті у міжнародних наукових виданнях

36. Fizeshi O. Development of elementary school in Transcarpathia in the system educational transformations: sources of research on the history of pedagogy / Oktaviia Fizeshi // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences, «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. № 9 – 10. – Vienna, 2014. – P. 128 – 134.

37. Fizeshi O. Education in elementary schools in Transcarpathia (Czechoslovakian period) / Oktaviia Fizeshi // Practice and Theory in Systems of Education / Pedagogical Journal of Association of Educational Sciences . Volume 9. – Number 3. – Komárno, Slovakia, 2014. – P. 295 – 302.

38. Fizeshi O. Reforming the elementary school in Transcarpathia in the second half of the XIX-th century / Oktaviia Fizeshi // Some Current Issues in Pedagogy / Edited by János Tibor KARLOVITZ. – Komárno, Slovakia, 2014. – P. 109 – 119.

39. Fizeshi O.J. Features of activity primary school of Transcarpathia in the 1939 – 1944 yy. / Oktaviia Fizeshi // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – III (32). – Issue: 63. – Budapest, 2015. – P. 27 – 32.

40. Физеши О.И. Система образования в Закарпатье: шаги истории / О. И. Физеши // Социология образования / Издательство Современного гуманитарного университета, Россия. – 2013. – Том 5. – С. 81 – 93.

Матеріали науково-практичних конференцій, семінарів

41. Фізеші О.Й. Закарпатоукраїнські педагоги другої пол. XIX – поч. XX ст. про роль початкової школи у забезпеченні духовного і фізичного розвитку особистості / О. Й. Фізеші // Матеріали V Міжнародних та XIX Всеукраїнських педагогічних читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: здоров'я через освіту» 11 – 12 жовтня 2012 р., м. Донецьк. – Донецьк, 2012. – Т.3. – 164 с. – С. 69 – 73.

42. Фізеші О.Й. Методичні аспекти реалізації змісту початкової освіти у педагогічній творчості А.Волошина / О. Й. Фізеші // Закарпатські Волошинські читання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Ужгород, 25 – 30 березня 2013 р.) / Наук. ред. І.В. Козубовська, В.В. Левкуліч, В.І. Староста, І.О. Стряпко. – Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. – 112 с. – С. 52 – 54.

43. Фізеші О.Й. Модернізація професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів / О. Й. Фізеші // Матеріали освітньо-просвітницького семінару для педагогів «Освіта про європейські цінності» (Кошице – Словаччина, 17 – 18 листопада 2011 р.) / За ред. С. Стрюкова. – Мукачево: Центр Європейської Інтеграції та Транскордонного Співробітництва, 2013. – 172 с. – С. 133 – 138.

АНОТАЦІЇ

Фізеші О.Й. Початкова школа Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини XIX – початку XXI ст. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. - Київ, 2016.

Дисертація є цілісним науковим дослідженням процесу становлення і розвитку початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. як наслідково-залежних змін в її організації, управлінні, структурі, змісті освіти, детермінованих державно-територіальним підпорядкуванням регіону, а отже, соціально-економічними, суспільно-політичними умовами, системними освітніми трансформаціями за п'ятьма виокремленими етапами: 1848–1919 рр.; 1919–1938 рр.; 1939–1944 рр.; 1944–1991 рр.; 1991–2011 рр. Відповідно з'ясовано вплив на розвиток закарпатської початкової школи освітнього законодавства європейських країн (Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини), до складу яких періодично територіально входило Закарпаття та визначено сутність поняття «системна освітня трансформація». Розкрито особливості організації і змісту діяльності початкової школи Закарпатського краю, досліджено й систематизовано провідні тенденції її розвитку. Розроблено авторську історико-системну модель формування початкової школи, виявлено та актуалізовано конструктивний ретродосвід, персоніфіковані ідеї розвитку початкової освіти Закарпаття.

Ключові слова: початкова школа, освітня трансформація, полікультурний регіон, рідномовна освіта, організація, зміст початкової освіти, вчитель початкової школи.

Физеши О.И. Начальная школа Закарпатья в системных образовательных трансформациях второй половины XIX - начала XXI века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2016.

Диссертация является целостным научным исследованием процесса становления и развития начальной школы Закарпатья периода второй половины XIX - начала XXI в. как последовательно-зависимых изменений в ее организации, структуре, управлении, содержании обучения, детерминированных государственно-территориальной зависимостью региона, социально-экономическими, общественно-политическими условиями, системными образовательными трансформациями в соответствии с пятью выделенными этапами: 1848-1919 гг.; 1919-1938 гг.; 1939-1944 гг.; 1944-1991 гг.; 1991-2011 гг. Соответственно, определено влияние на развитие

закарпатской начальной школы законодательства в сфере образования европейских стран (Австро-Венгрии, Чехословакии, Венгрии), в состав которых периодически территориально входило Закарпатье. Раскрыта сущность понятия «системная образовательная трансформация». Выявлены особенности организации и содержания деятельности начальной школы Закарпатского края, исследованы и систематизированы основные тенденции ее развития. Разработана авторская историко-системная модель формирования начальной школы. Актуализирован конструктивный педагогический опыт, персонифицированные идеи развития начального образования на Закарпатье.

Ключевые слова: начальная школа, трансформация в сфере образования, поликультурный регион, обучение на родном языке, организация, содержание начального образования, учитель начальной школы.

Fizeshi O. J. The primary schols in Transcarpathia in the system educational transformations of the second half of the XIX - the beginning of the XXI century – Manuscript.

Dissertation for gaining the scientific degree of the Doctor of Pedagogical Sciences, the specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics.- National Pedagogical University named by M. P. Drahomanov. - Kyiv, 2016.

Dissertation is a holistic scientific research of the process of the formation and development of the primary school of Transcarpathia of the second half of the XIX – beginning of the XXI century. Reasonably the process of the formation and development of the primary school of the Transcarpathia of the second half of the XIX – beginning of the XXI century as consequent and dependent changes in the organization, management, structure and content of the primary school, is determined by the state-territorial subordination of the region and the corresponding educational transformation singled out in five phases: 1848-1919; 1919-1938; 1939-1944; 1944-1991; 1991-2011 years. Among the criteria of the designed periodization there are the chronology of the state-territorial subordination of the region, the interdependence of social, economic and political development, educational transformations, in particular, the forming of the network, typology, subordination of the primary school and etc. Here is determined the essence of the concept “the system educational transformation” as a subordinate and adaptive changes of the educational processes in the Transcarphtia region, which depend on a state-territorial belonging, the socio-economic, socio-political, organizational and pedagogical prerequisites, which depend on the legislative, educational and language policy of the state-Dominant, which depend on the upholding of the national peculiarities in the multicultural region.

Here is revealed the influence on the development of the Transcarphtian primary school European educational legislation (such countries as Austria-Hungary, Czechoslovakia, Hungary), periodically to which the Transcarphtia territorially entered. In this study are disclosed the peculiarities of organization and content of a

function of the primary school of the Transcarpathian edge, besides here are investigated and systematized the leading tendencies of the development of the primary school (the general, specific, repeatedly with a division on organizational-managerial, educational-content, professionally oriented).

In this dissertation is developed the author's historical and systemic model of the development of the primary school of the Transcarpathia of the second half of the XIX – beginning of the XXI century (the chronological stage, territorial subordination, prerequisites of the formation of the educational processess (the socio-economic, socio-political, organizational and pedagogical), educational transformations (education policy, normative and legislative base, conceptual approaches to the development of the primary education, organization and management of the primary school, the content of the primary education, the preparation of the teacher, personified ideas, the technologies of realization of the primary training and other)).

Here is discovered and actualized the constructive retro experience (the development of the regulatory support of the primary schools was agreed with documentary base of the leading European countries; the increase of the network of the educational institutions which provide the primary general education, their variety by the types and forms of ownership; increased access for private persons, local communities, religious organizations to the establishment of the primary schools with the compulsory condition of a compliance of the educational standarts; the singing out of the primary school as the independent degree with obtaining the corresponding document about finishing of this school; the review of the terms of training in the primary school; the implementation of the democratic principles of management of education by the local authorities; the ensuring the opportunity to obtain the primary education on native language by the national minorities and the opportunities in the schools with training on state language (within the region of residence) to study the culture of their people, their native language; the improvement of the system of the prepeparation of the teachers for the primary schools with the national languages training; the strengthening of the local lore component in the curriculum and programs of the primary schools; the special attention to national, civic, patriotic, moral and religious education as the means of the preservation of national identity and at the same time the assistance of the integration of the Ukrainian primary school into the world educational space, etc.); personified ideas of the development of the Transcarpathian primary school (the obligatoriness of the primary school, the harmonious development of the child, the health preservation, the rationale of the professional and moral requirements to the personality of the teacher, the idea of training by the native language, the modeling of the textbook for the primary school, the introduction of the ideas of European Pedagogy (the labor school, the social education and other.).

Key words: the primary school, the educational transformation, the multicultural region, the education in native language, the organization, the content of primary education, the teacher of primary school.

Підписано до друку 02.09.2016 р. Гарнітура Times New Roman.
Формат 60х84/16. Тираж 100 прим. Замов. № 1084.

Оригінал-макет виготовлено та віддруковано: ТОВ «РІК-У»

88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції*

Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року